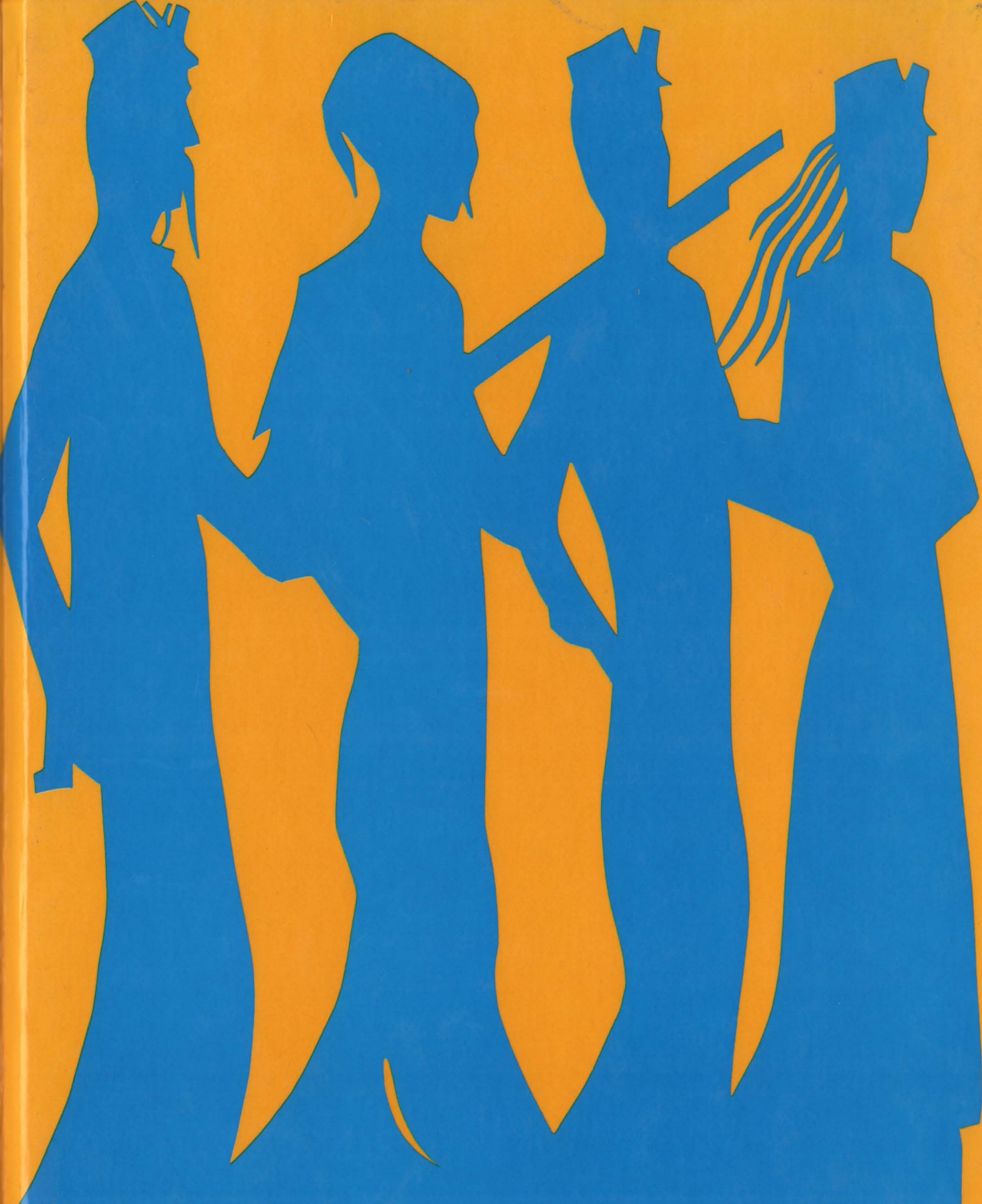

АРМІЯ НЕСКОРЕНИХ

СТЕПАН ЛЮБОМИРСЬКИЙ

ПОЛІТИЧНИЙ РОМАН

General Robert B. Anderson

СТЕПАН ЛЮБОМИРСЬКИЙ

**АРМІЯ
НЕСКОРЕНИХ
ПОЛІТИЧНИЙ РОМАН**

Лондон — Торонто
1993

STEPAN LUBOMYRSKYJ
ARMY OF THE INVINCIBLE
NOVEL

Artistic design by Antonio Gresko

© 1993

All rights reserved by the Publishers

ISBN: 0 902322 45 1

Published by
Ukrainian Publishers Ltd., London, Great Britain
and
"Hornin Ukrainy" — "Ukrainian Echo" Publishing Co. Ltd., Toronto, Canada

with cooperation of
**Lubomyr Rychtyckyj — Stepan Lubomyrskyj Publishing Fund of Organisation
for Defence of Four Freedoms of Ukraine, Inc.,
Branch 8, Chicago, Illinois, USA,
Ukrainian-American Freedom Foundation, Inc.
and
Association of Ukrainian Cultural Workers**

Всі авторські права застережені

Всяка евентуальна тотожність осіб, характерів та подій у цьому романі із дійсними особами, характерами та подіями є ненавмисна, а чисто випадкова

Мистецьке оформлення Антона Греська

Видання
Української Видавничої Спілки, Лондон, Велика Британія
та

Видавництва «Гомін України», Торонто, Канада
при співпраці

Видавничого Фонду ім. Любомира Рихтицького-Степана Любомирського
при 8-ім Відділі Організації Оборони Чотирьох Свобід України в Чикаго,
Української Фундації Волі в Америці, Інк.

і
Асоціації Діячів Української Культури

Присвячую Борцям за Українську Державу

Автор

Від Видавництва

«Може непомітно для нас самих, український нарід встає. По-через століття перейденого часу безсмертний дух України виховує і єднає нас до великих завдань. . . Відгомоном славного минулого і надіями великого майбутнього починає дзвеніти атмосфера України. Від Бескиду і Засяння до Каспія і Кавказу наростає українська стихія і вся земля починає тремтіти пробудженням підземного вулькану української Волі», — так писав Степан Любомирський в 1981 році у вступному слові до свого роману-візії «Слідами Заповіту», три томи якого побачили світ у нашому Видавництві в 1985-86 роках. І через десять років після написання цього знаменного роману-візії, в якому Автор передбачив неминучий розпад російсько-комуністичної імперії, візія Автора, а одночасно й мрія всього українського народу здійснилися — Україна знову стала незалежною державою, затрікомфувала українська Воля.

У нинішньому виданні роману Степана Любомирського «Армія Нескорених», написаного в 1983 році, Автор відводить головну роль у боротьбі за відвоювання української самостійної держави новому, молодшому поколінню українських патріотів, які, виростаючи у задушливій атмосфері відживаючої чужої окупаційної системи, відчули та усвідомили важливість національної ідеї в житті кожної нації і стали в авангарді борців за її перемогу. Боротьба провадиться двома головними шляхами і способами — явним, метою якого є відродження національної свідомості і віри в народі у слухність наших національних стремлінь до вільного життя, і таємно-підпільним — через поборювання чужої окупаційної влади та через підготовку революційних сил, армії нескорених, для остаточної відкритої конфронтації з ворогом.

У притаманному Авторові захоплюючому стилі, події відбуваються швидко одна за одною, логічно пов'язані між собою, скеровані до досягнення кінцевої мети — волі і державної незалежно-

сти України. І подібно, як у кількох попередніх творах Автора, особливо у його трилогії «Слідами Заповіту», роман «Армія Нескорених» закінчується тріумфальною перемогою нескорених сил української нації. Одночасно, роман «Армія Нескорених» є звеличенням й увіковіченням пам'яті новітніх борців українського визвольного руху, на долю яких випало довершити велике діло — відновлення Української Самостійної Держави, що й сталося у 1991 році.

Творчість письменника Степана Любомирського (Любомира Рихтицького) — багатогранна і добре відома широкому загалові української громадськості, особливо на поселеннях. Дотепер з'явилося друком 16 назв (26 томів) його романів, нарисів і фільмових сценаріїв. Про популярність його творчості свідчить факт, що наклад його книжкових видань майже повністю розійшовся з магазинних полиць, а деякі з них — сьогодні бібліографічна рідкість.

Степан Любомирський виростав і формувався як особистість в епоху збройної боротьби українського народу за волю і державність та був її активним учасником під час Другої світової війни. Тому не дивно, що головним сюжетом його творів є воєнні події або підпільна боротьба українських патріотів у різні періоди перебування української нації до відновлення своєї державности, включно з останніми двома десятиліттями. Великий патріот-державник, український націоналіст, Любомир Рихтицький все своє життя присвятив праці і боротьбі для добра української нації.

Любомир Рихтицький народився 21 квітня 1921 року в Дрогобичі, Україна, а несподівано відійшов у вічність в розквіті своїх творчих сил 16 липня 1983 року в Чикаго, США.

Це наше видання, як і трилогія «Слідами Заповіту», друкується за фінансовою допомогою Видавничого Фонду ім. Любомира Рихтицького-Степана Любомирського в Чикаго, якому складаємо нашу щирю подяку.

В. О.

ПРОЛОГ

— Революція чи повстання, як собі бажаєте, — це, може, найбільш складне питання в історії людства. Я сказав би, що тільки саме питання життя і смерти в елементарному розумінні можна поставити вище. Ви надто дешево кидаєте цими словами, так, неначебто це була цілком нормальна річ. Застановіться хоч на хвилинку, як наростає, а ще важливіше, як постає революційний процес, де є цей перший крок, перший поштовх, де є ця перша людина, що з думки зробить чин, який процес пройшов в її думках і у всьому її організмі, що така людина стала цим першим звеном, цим першим камінчиком, що стає первнем, початком, першим оборотом динамомашини революції чи повстання.

Сerpнeвe сонцe клaлocя лaгiднo дo зaxoдy нaд пишнoю зeлeнню нaвкoлишнiх вepxiв, i пoвiтpя, нacичeнe пaxoщaми cпiлoгo лiтa, нeнaчe бpинiлo нeвлoвнoю мeлoдiєю caмoгo життя. Сepeднiй Вискaнcин у cepпнi — цe чи нe нaйкpacшa чacтинa Aмepики, a в cepeдньoмy Вискaнcин Бapaбy i cумiвcькa oceля — цe пepлинa вciєї oкoлицi.

Нa тлi тaкoгo пeйзaжy aж пpoзaїчнo мaлювaвcя звичaйний cтoлик iз дeкiлькoмa cклянкaми coдoвoї вoди пoмiж плaшкaми лeгкoгo пивa Пaбcтa i мeтaлeвими кpіcлaми, нepiвнoмiрнo poзклaдeними нa буйнiй тpaвi. Нa цих твepдих кpіcлax cиділи члeни укpaїнcькoї гpoмaдcькocти дiяcпopи: cивi, лici, щe мoлoдi i щe нe cтapі, тoнкi i oб'ємicтi, флeгмaтики i xoлepики, cпoкiйнi i тeмпepaмeнтні, як звичaйнo лyди. Тiльки мoзки y нux нe бyли звичaйнi. Вoни з'їхaлиcя cюдy з дaлeких кiнцiв вcьoгo cвiтy нa кoнфepeнцiю, щoб poзглyнути вeликe питaння укpaїнcькoгo нapoдy i йoгe бaтькiвщини нaпepeдoдні пoдiй, щo cвoe нaдxoджeння вiшyвaли вжe мeншими i бiльшими, aлe дyжe чиcлeнними пoдiями y ширoкoмy cвiтi.

Дoктop фiлocoфiї, лicaвий, з гpyпи вжe нeмoлoдих, нaдaв тoн poзмoвi пpo згaдaнe вгoрi питaння. Зaзyлькa пpизeмлилacь нa

столику перед ним, і він спостерігав її проблему у зустрічі із крапелькою пива.

Інженер І. Д., з Англії, відкашельнув злегка.

— Ми маємо достаточні інформації з Краю. Це не значить, що ми знаємо абсолютно все, але знаємо досить, щоб могли виробити собі якийсь погляд на становище в Україні. Як бачите, я хочу ваше теоретизування звести до якоїсь практичної резолюції. В Краю назріває ґрунт, атмосфера до зриву. На мою скромну думку, саме в такій атмосфері наростає поштовх до чину, до дії, хоч годі сказати точно, де, як і коли наступить сам вибух, якщо його не плянує згори якась організована одиниця гвалтовним актом цивільного чи військового характеру.

Доктор Г. В. мимоходом тільки віднотував, що його співрозмовник має вчетверо стільки волосся на голові, що він сам, і побоювся, що цей факт може внести нотку неприхильності в його власну аргументацію. Тому заговорив напрочуд лагідно:

— Я не заперечую потреби атмосфери. Кожному ясно, що, базована на існуючих елементах окупації, або несправедливих суспільних умов, вона, як весна в природі, приносить і дає силу або повстанню у першому випадку, або революції у другому випадку. Ми вже устійнили давно, що в Україні не йдеться про революцію. Там немає української влади, проти якої міг би виступити український нарід. Отже, говоримо про можливості повстання. А повстання — це війна, навіть якщо окупаційна сила спочатку зватиме це ребелією, револютою чи просто бунтом. Сенкевіч до смерті не міг простити Хмельницькому його повстання проти Ягайлонської Польщі і не вийшов поза окреслення: бунт. Росіяни не мають відваги визнати наших Визвольних Змагань, як війни проти Росії і зводять їх до назви громадянської війни. Дуже практично для них і, як звичайно, дуже брехливо. Але ви мене не зрозуміли. Я хочу пробитися через всі наші розмови і висновки до самої суті проблеми: до людини. До людини, яка, можливо, в наростаючій атмосфері ворожої, безмилосердної окупації почне діяти проти неї, або, ще інакше, людини, яка своєю дією почне творити, може, навіть саме цю атмосферу, що у свою чергу дасть почин повстанню всього народу. Це зачіпляє відвічне питання: яйце чи курка? Що було скоріше? Що було перше?

— Чому ви так наполягаєте на аналізі цього питання? — втрутився доктор М. Х., лікар із заслуженим визнанням у своїй про-

фесії, з одного боку, і у своїй громадській праці, з другого. Тут він заступав третій бік свого життєвого трикутника, але це не було нічим надзвичайним, бо він тут знаходився між такими самими, як він, діячами.

— Мені йдеться про філософію ризику, філософію відваги цього першого кроку. Ви знаєте, що ще ніхто із світових філософів не перевів аналізу ризику у людини, ризику не для грабунку, бо це звичайна кримінальна юстиція, але ризику для ідеї, для справи, для, може, навіть абсурдної любови ближнього свого, суспільства свого, народу і, нарешті, логічно, батьківщини. Історія фіксує ці випадки здавна, звідсіля маємо героїзм і героїв, але це вже наслідок попередніх рішень чи, може, тільки хоч би інстинктів. . . ? Мені не уявляється, щоб модерна людина діяла самими інстинктами: вони у неї приспані цивілізацією. Тому я схильний прийняти за базу дискусії тезу, що людина діє з надумою, зокрема в такому політичному питанні, як рішення на повстання. І ви помітили? Я говорю: людина, бо машини повстання не зроблять, правда? — доктор Г. В. сягнув по свою склянку, бо піна на пиві зникала.

Сивий і, може, й найстарший віком в цьому колі, професор М. В. саме допив свою джерельну воду, якою славилася Барабу і оселя.

— Мій друже, — звернувся він до Г. В., — це все таке просте. Філософи шукають Бога і правду, щоб оминути пекло і брехню. Соціологи шукають суспільство і справедливість, щоб оминути анархію і революції, а вже займатися питаннями повстань залишається тільки імперіялістам і нам, націоналістам. Ну і яку ж філософію ви прикладете до повстанця, що вирішив залишити хоч рабське, але мирне життя, залишити тепле ліжко біля своєї молоді дружини, можливо, пару синьооких діточок дома і починати боротьбу з окупантом, озброєним по зуби у все, чого саме повстанцеві бракує! Якщо хочете знати, на мою думку, тут прикласти можна б тільки філософію абсурду, але, чи існує така. . . ? Може тому нас назвали добрі наші приятелі лицарями абсурду і, може, й справді потрібно нам розробити філософію нашого почину. . . ? Але тут, серед нас, філософів немає, гляньте самі: лікарі, інженери, учителі і навіть якийсь вам там письменник. . . !

— А й справді, що ви думаєте, наш письменнику. . . ?! — підхопив інженер С. Г., серед загального гумору.

— Якщо я вам якийсь там письменник, тоді я дам вам якусь там відповідь: а який біс вам до того, що я думаю?!

— Оце вам і логічна відповідь, без зайвої філософії, — заявив із видною приємністю доктор М. Х. і сам звернувся до письменника: — Але на одне ви повинні погодитися: ви артист людської душі, і це вам близько до філософії. Не заперечуйте, ви творите героїв і каналій цим самим пером і у вас повинна бути філософія добра і зла розвинута у високому ступні, щоб вам, бува, герої не помішалися. Не могли б ви нам подати дещо із вашого досвіду?

— Купіть собі машинку до писання, сядьте терпеливо біля стола, пишть пильно через місяць і наприкінці матимете не тільки готову книжку, але ще й власну філософію, якщо вам здається, що це таке просте. Ви говорите про повстання, про борця, ви не говорите про рішення йти на пікнік АБН або на ще більше далекосягле рішення купити порцію вареників на фестині СУМ-у. Гляньте навколо, на ці зелені гори. Які вони чудові, пахучі, правда. . .? І перенесіться думкою на хвилинку у наші Карпати, ви ж всі їх ще пам'ятаєте. Що ви сказали б, якби вам так прийшлося вирішити ось тепер, так, як ви тут сидите, покинути цивілізацію із біжучою водою, з газовою кухнею, з вигідним ліжком і повною харчів коморою і піти у ці чудові, пахучі гори та почати воювати. . .?!

— Гей, гей, письменнику наш, куди ж ви адресуєте ваш виклик? Ми ж старі дядьки, куди нам вже воювати. . .

— А, ось і перша вам помилка. Ми ж говоримо: весь український нарід стоїть у боротьбі, не так?

— Це так говориться, але кожний розуміє. . .

— Ні, мій друже, не кожний. Раз нарід у боротьбі, так нарід у боротьбі, і ви ще не маєте аж такого артриту, щоб не могли натиснути язичка в автоматі чи підкласти гранату у ворожій поліційній станиці. Подумали ви про це. . .?

З гумору попередніх хвилин не залишилося нічого. Висказані легко, але з акцентом, слова письменника знайшли відгомін: справді, як далеко вони всі відійшли навіть у своїх думках від акту боротьби, боротьби не на етері, не на сторінках газет і не, як кажеться популярно, «на писок», але насправді!

Доктор М. Х. покрутив головою.

— Ми задалеко відійшли від наших тем, панове, і. . .

— А це не одна з наших тем. . .? Боротьба? — стримав його інженер І. Д.

— Добре, але що практичного ми можемо на цю тему сказати і. . .

— І зробити, — докинув письменник.

— Добре, і зробити? — докінчив доктор.

— Думати, — відпарив письменник зразу ж. — Думати. Не теоретизувати, але справді думати. — Він глянув на доктора Г. В. — Ви сказали правду: ніякий філософ не присвятився філософії повстання одиниці і повстання народу. І ніхто ще не довів, що думкою не можна спричинити бойового акту. Адже рука сама не кидає гранату. Думка приносить їй це рішення. А ми цій думці, можливо, присвячуємо замало часу. Не чули ви ніколи, що у всесвіті ніщо не пропадає. . . ? Мені здається, що й думка не пропаде. Десь, раз висказана, вона знайде собі місце причалу. . .

— Як радіопересилання, — докинув збоку професор М. В.

— Ага. Як радіопересилання, — глянув на нього письменник. — Адже в природі ніщо не гине безслідно, все, що навколо нас, — це тільки переміна матерії та енергії. А що. . . а що, панове, якщо така сама природа духа? А коли не гине ніколи дух і всі його прояви. . . ? Що, коли б ось тут висказане слово опинилося у мозку настроєної на це людини, тисячі миль звідсіля. . . ? Що, коли б думка перелинула простори так, як радіохвилі. . . ?

Тишина налягла на товариство. Професор М. В. потряс сивою чуприною.

— Ну, це гарна фантазія. . .

— Пождіть, — перервав йому доктор А. Б. з Канади. — Звідкіля ви знаєте, що так не може бути? Скажіть, що надхнуло Шевченка? Або Франка? Або Лесю Українку? Може, ці тисячі і мільйони молитов, побажань і нарешті скарг великого народу в неволі. . . ? Хто знає. . . ?!

Письменник здвигнув плечима, подякувавши зором докторові А. Б.

— Гляньте по собі, — додав. — Сидимо навколо стола, своєрідний трест мозків. Кожен з нас у всьому нашому житті, у всій нашій дії — це просто радіовисильня, люди слухають нас, це зовється, що ми маємо вплив на них, ні? Але уявіть, уявіть тільки на хвилинку, якби так наше скупчене думання, відповідне думання полетіло з нашими зосередженими бажаннями туди, де б'ються наші серця і серця мільйонів таких, як ми. . . Уявіть тільки на хвилинку, якби так наші думки впали на пригожий ґрунт. . . !

Інженер С. Г. засміявся тихо під носом.

— Радіопересилання мусить мати програму, зміст, кожне слово важить. Про що ви хочете думати?

Дивним-дивом, навколо цього столика всі нахилилися до себе, до середини, навіть не спостерігши свого відруху.

— Справді, як ви уявляєте. . . це ваше думання? — скептично глянув на письменника доктор філософії Г. В.

— Може, придався б якийсь генератор. . .? — підсміхнувся доктор М. Х.

Письменник глянув по них усіх. Кожен з них — це капацитет, голова набита розумом, знанням, досвідом. Кожен з них за собою має довге життя активної діяльності, кожен з них — це своєрідна радіостанція. А всі разом?

— Ми всі тут — це творчий генератор, — сказав тихо письменник, по черзі заглядаючи у вічі кожному. — Всі ми знаємо, чого ми хочемо, але наші думки розливаються широкою хвилею, як весняна повінь. . . Якби ми зосередили їх, як один гігантський промінь. . . всі разом, одним зусиллям думки і волі. . . Ось уявіть. . . уявіть у Києві молоду людину, здорову, енергійну, патріотичну. . . уявляєте? Уявіть, що ми тепер починаємо їй пересилати наші думки, наші переконання і наші пляни. . . Уявіть цю невидну нитку контакту. . .

Шоферка зупинила високий тролейбус на зупинці перед універмагом. Зупинила твердо, невинно.

— Площадь Пабеди! — вигукнула різким, неприємним голо-
сом. Пасажири квапилися, куди кому потрібно. Година ж рання,
всім до праці треба. Останній пасажир — молодий чоловік, широ-
кий в плечах, з доброю поставою, зупинився біля неї.

— Товаришко, ось на таблиці напис: Площа Перемоги. Звідкі-
ля ви взяли площадь пабеди?

Задертий ніс ще вище піднявся, і круглі очі потемніли під руся-
вими бровами. Національність так і виписана на обличчі.

— Я знаю майо дело! Ухадіте, люди ождають!

Пасажир знизав плечима і зійшов по двох східцях на вулицю.
Але за ним полетіла ще злюща заввага:

— Єщо адін націоналіст!!

Молодий чоловік пристанув, оглянувся, щось вирішив і, ще раз
здвигнувши плечима, пішов у юрбу жителів міста Києва. Тролей-
бус від'їхав, і з ним повинно відійти немиле враження із цього
інциденту, та воно, як на злість, вперто залишилося в умі. Роз-
глянувшись, молодий чоловік зорієнтувався в топографії. За його
плечима величезний універмаг із відповідно великим написом:
«Універмаг Україна». Ну, дивовижа, звичайний ярмарок, а назва
така поважна. Україна, гм. Оця вулиця присвячена Комінтернові,
і це теж дивно. Адже Комінтерн, здається, давно вже не існує. А,
може. . .? Напроти вулиця Ветрова. Годі вгадати, якщо від вітру,
тоді нехай Вітрова, а якщо від якогось Ветрова. . . гм. Клопіт,
коли з далекої провінції прийдеш — до столиці. Німецький наруч-
ний годинник показав йому, що у нього ще десять хвилин, щоб
знайти редакцію, знайти товариша редактора Максимова і зголо-
ситися у нього до праці.

По лівому боці вулиці — парк, це, мабуть, буде парк Шевчен-
ка, з університетом на східньому кінці. Так хотілося в цьому уні-
верситеті вчитися, та що ж, не прийняли. У нього був товариш,

росіянин, разом покінчили десятирічку, але його товариш не отримав Ленінського атестату, бо він учився слабувати. Та його прийняли на київський університет, а мені — думав молодий чоловік — відмовили «із-за переповнення».

Тому він поступив до педагогічного інституту і там почав дописувати до місцевих газет. Не хроніку і не політичні статті, а просто образки з природи, з праці, із своїх спостережень. Одного разу, після появи четвертого нарису — очевидно, у російській мові, бо ж газета друкувалася цією мовою у Ростові, — його викликали до редакції, до товариша редактора Щорса. Щорса! Але редактор ні в чому не нагадував вусатого командира червоних загонів «великого жовтня». Навіть поведінкою. Худий, жовтий на обличчі, радше виглядав на старого китайця. Тільки очі горіли непересічною інтелігенцією.

— Якщо ви дивувалися, чи я родич того Щорса, так, я його далекий родич. Оце я вам кажу, бо всі завжди питають, а ви ще не спитали і не треба вам чудуватися, як воно у мене. Сідайте.

Редактор заговорив українською мовою і, коли його молодий гість виявив здивування на обличчі, тільки знизав худими плечима. — З ваших писань бачу, що ви не росіянин. Хоч і російська у вас мова, складня у вас українська, — сказав.

Розмова була довга. Редактор Щорс відкрив молодому студентові очі на справи, що їх годі було навіть уявити. Він розказав йому про дійсний стан советської журналістики, про закуліси, про труднощі і небезпеки орудування найпотужнішою зброєю світу — словом.

— Ваш батько — полковник армії, а проте вас не прийняли. Тепер новий курс. Неприхильний. Тому подумайте, чи ви все таки ще хочете працювати в пресі.

— Хочу, — без надуми, рішуче заявив молодик, і редактор Щорс зідхнув глибоко, радше з резигнацією, як з полегшею.

— Пишіть розумно, — порадив. — Я міститиму, що зможу. Вам належиться двісті рублів за ваші есеї. Тут є записка до каси. Учїться добре мови. Я думаю. . . нашої мови. Прийдіть до мене через рік-півтора, не скоріше. Тоді побачимо.

Молодий студент був скромний. Він прийшов аж після закінчення педагогічних студій, отримавши атестат з признанням. Редактор Щорс, хоч який худий і жовтий, ще жив і працював. Тіль-

ки постарівся за ці два і півроку дуже. Він дав йому особистого листа до Києва, до редактора Максимова.

— Ми з ним товаришували. В цій самій дивізії, в час війни. Я йому посилав ваші нариси, він обізнаний з вами. І . . . щастя вам Боже.

У порівнянні з Ростовом, Київ був мрією краси. У порівнянні з минулим, майбутнє райдужною дугою розтягнулося по небосхилу. Ну, але ж Ростов, хоч оточений українським населенням, був бастионом Росії на півдні, а Київ — Київ, це ж Україна. . . !

Ворухнувся із свого місця, пройшов вулицю Комінтерну і заглибився у тунель вулиці Ветрової. Обабіч високі будівлі, при входах таблиці з написами: Укррибтрест, Железно-Дорожнє Управління, Укрконсервкомбінат, Технокніга, Укрлесзагот, аж в голові моторошно, коли хочеш зрозуміти про що йдеться. І всюди вартові, суворі, надуті, важливі. Аж під числом 21 нарешті щось знайоме: «Украина, периодический журнал». . .

Пристанув, ще раз прочитав і якось вразило неприємно. Адже журнал друкується українською мовою, чого ж тоді таблиця на будинку в російській. . . ? Та ще й у Києві. . .

Зайшов у просторий вестибюль. Напроти — великий стіл і за ним важливий урядовець.

— Куда вам нужно? — спитав хрипким голосом, і малі очка в круглій голові уважно спостерігали пришельця.

— До редактора Максимова.

— Обождіте. — Очка стрелили вбік на великий годинник, що показував саме одну хвилину до восьмої. З вулиці заходили поспішно чоловіки і жінки, показували свої виказки йдучи повз стола і зникали на східцях або всередині підойм великого будинку. Атмосфера доцільного, дисциплінованого руху, розмови, якщо взагалі, то півголосом, тільки стук зап'ятоків на твердій долівці чеканив секунди і хвилини часу.

— Таваріщ Максимов, — озвався зненацька урядовець і пан стола.

Біля нього затримався об'ємистий громадянин, середнього росту і пересічного обличчя, з прорідженим сивавим волоссям на пересічній голові.

— Здравств, Иван Иванович, што случилос?

— Етот маладой челавек, — Иван Иванович показав на пришельця, і туди глянув своїми очима товариш Максимов. Зустрівся

він з очима молодого чоловіка, і це перше враження мусіло бути, видно, позитивне, бо його лице на одну нотку розпогодилося.

— Я знаю. Ви. . . з Ростова?

Молодий чоловік притакнув, і редактор Максимов кивнув головою.

— Ходіть зо мною, — сказав російською мовою, та владна рука важливого урядовця затримала їх обидвох.

— Распшітієсь. . . здесь, — тицьнув пальцем на друковане місце у великій книзі на своєму столі володар цього місця.

Підписавшись, молодий чоловік наздогнав Максимова вже в коридорі. Редактор не виявляв жадної уважності, чи тим більше чемності до свого гостя. Бистрою ходою прийшли вони мовчки до окремої підойми, де зустрів їх — на диво — міліціонер, при зброї. Молодий пришелець з Ростова із мовчазним здивуванням прийняв факт перевішеної через плече автоматичної рушниці і аж забувся, коли руки міліціонера вправно перейшли по його одязі, згори вниз, до самих черевиків.

— Чемодан оставте здесь, — скомандував міліціонер і відставив власноручно невелику валізку набік. Переглянувши виказку редактора і вислухавши його поручення за молодого чоловіка, пропустив їх повз себе до ліфта. Редактор потиснув гудзик і ліфт повіз їх на п'ятий поверх.

— Ваше прізвище. . . Шепіль? — озвався в підоймі редактор, українською мовою.

— Аркадій Шепіль, так, — живо підтвердив молодий чоловік, стараючись відкрити промінчик зближення з могутнім редактором. Та на цьому вся розмова й закінчилася. Нагорі, тількищо відкрилися двері підойми, зустрів їх ще один міліціонер. Та він тільки кивнув їм головою і далі проходжувався по коридорі. Редактор повів Шепіля із собою повз ошклені двері до численних бюр, де вже місцями цокотіли машинки до писання, і нарешті відкрив двері до свого приміщення. Ці двері скла не мали. На них видніла дерев'яна табличка з паперовим написом: Максимов Л.П.

Привітала їх худощава жінка середнього віку, у чорній суконці, за столом з двома телефонами і писальною машинкою. Молодого Шепіля вдарили її очі: неначе злякані, дуже уважливі, може, навіть неспокійні. Чорне волосся носила вона зв'язане запинкою позаду, і навколо неї все було суворе і просте.

— Добрий день, товаришу редакторе, — привітала вона Максимі-

мова російською мовою, напрочуд мелодійним голосом, суперечним із всією її появою. Шепіль зловив себе на тому, що він починає стежити за мовою, якою послуговуються зустрічні йому тут люди.

— . . .бридень, — мугикнув під носом Максимов в дорозі до своєї кімнати, крізь відкриті двері якої видно було спартанську обстановку. Шепіль зупинився біля його секретарки, непевний, чи простувати за редактором туди, але голос Максимова вирішив його проблему: — Ходіть сюди, Шепіль, і закрийте за собою двері.

Насторожений і збентежений, Аркадій Шепіль вступив у святиню журналізму, особисту кімнату могутнього редактора, про якого редактор Щорс ще в Ростові висловлювався з пошаною. Уважно закрив за собою важкі дубові двері і так і затримався біля них, непевний. Та Максимов махнув рукою на одне із трьох крісел.

— Сідайте. — Сам витягнув з кишені пом'яту пачку папіросок, взяв одну з них і став простувати її між пальцями. Видно, подумавши, простягнув пачку Шепілеві, підійшовши до його крісла.

— Дякую, але я не курю, — вибачився молодий чоловік, подумавши, що — може — треба було закурити, щоб не образити великого редактора.

— Це розумно, — похвалив Максимов. Говорив українською мовою. — Нерозумно те, що ви приїхали сюди, до Києва.

Шепіль відчув, як холод пройшов по ньому, і серце немов пристануло на мент. Всі ж його надії. . .

— Ви не зрозумійте мене погано, — додавив Максимов. — На нашому місці я зробив би те саме. Але це. . . нерозумно. Залишимо на боці причини, обставини, ресурси, вигляди. Факт є, що ви приїхали. Тільки ви не говоріть ніде і нікому про Щорса, — сказав це десь у глибині кімнати і звідтіля прийшов у хмарі диму дешевої махорки. — Його учора арештували.

Шепіль ширше відкрив очі, вслуханий у кожне слово редактора. Щорса арештували. . .? За що? Його невисловлене питання знайшло відповідь.

— Націоналістичні ухили, — махнув папіроскою в повітрі Максимов. — Націоналістичні, — повторив помалу, з натиском, і його очі зустрілися із зіницями блілого Шепіля.

— Я не знав. . . — шепнув Шепіль, майже нечутно, так, ненацьб на ньому важила частина вини за це арештування. З глибини кімнати Максимов махнув в його бік папіроскою.

— Незнання ще нікого не спасло, — кинув нервово. — У вас з ним були близькі зносини, відвідини, побачення?

— Нііі. . . Редактор Щорс цього не любив. Прийняв до друку, сказав два-три слова і стільки. . .

— У нього була ваша адреса, бував він на вашій квартирі?

— Нііі. . . Насправді він ніколи мене й не спитав, де я живу і як. . . Але. . . він друкував мої нариси. . .

— Я читав їх. Російською мовою. Непогані. Ви розумієте, — Максимов наблизився тепер до Шепіля і, вимахуючи папіроскою, нагнав диму у вічі молодого чоловіка. — Це поганий старт. . . для вас. Вам тут місце готове. Головний редактор погодився. Відділ кадрів погодився, а це ще важливіше. Я рад вам дати працю у нас. . . ваша українська мова як?

Шепіль помітно оживився. Інстинктивно оглянувся за своєю валізою, але пригадав, що вона залишилася внизу, з міліціонером.

— Я пишу багато. . . для себе. Ніде не посилав цього. . .

— Які у вас теми? — підозріло глянув на нього редактор.

— Різні. . . Життя. . . Мої думки, відчуття, всяке, — почервонів злегка і лихий став на себе за це. Мрією його життя було стати великим письменником, але кому це сказати, кому звіритися. . . ? Навіть Варварці, у Ростові, не сказав нічого. Жили поруч, познайомилися і саме, коли вона натякнула, що вони могли б побратися, йому прийшлося їхати до Києва. І воно так і краще, Варварка, хоч добра дівчина, але поза фізичними плюсами у неї не було глибини духа, і з нею Аркадій не міг говорити так, щоб в душі ехо озивалося.

— Це нерозумно, — пронизав його думки голос Максимова. — Що напишете пером, не витягнете волом. Дайте мені дещо прочитати, на днях. А тепер підемо у відділ кадрів, приписати вас на роботу і також. . . побачити, чи справа Щорса гомонить аж тут, в Києві. А. . . і у мене з вами жадних зв'язків не було, ви просто приїхали на роботу, рекомендували вас ваші писання в ростовській газеті, це так, ви розумієте, це розумно.

Відділ кадрів був внизу. Свою валізу Шепіль знайшов у худощавого прийомника, куди заніс її міліціонер. Там він її тимчасово й залишив, за його порадою. Перед відділом кадрів також стояв озброєний міліціонер. Повз численні столи з урядовцями Максимов привів його до окремого приміщення із скляними стінками, де, за елегантним столом, сидів труп. Годі інакше окреслити людину із

землистим обличчям, складеним із натягнутих на костях тонких м'язів, безкровними, вузькими лініями губ і парою сірих водяних очей, без вій і без брів, ось так, просто: дві сірі блискучі плямки, а на голові жмутки волосків у здивованому сусідстві із собою.

— Здравствуйте, Анатолій Ілліч, оце наш новий співробітник, Аркадій Богданович Шепіль, якщо пригадуєте нашу конференцію.

Сірі очі пронизали Шепіля наскрізь своїми холодними променями і на мертвацькому обличчі не показалося ні сліду якоїсь емоції чи враження.

Але, на здивування молодого адепта журналістичної роботи, прийняття перейшло без найменшого труду. Взяли його паспорт, тобто взяла одна із жінок, покликана начальником відділу кадрів при допомозі гудзика на його малому апараті, інший урядовець завів його до фотокамери, влаштованої величаво, і там німецьким апаратом зробили йому фото до виказки, ще інший урядовець на писальній машинці виготовив його картотеку, і з готовими документами привели його назад до начальника відділу кадрів. Там же, за потиском іншого гудзика, з'явився головний бухгалтер всієї цієї потужної установи. Тоді вперше Шепіль почув голос начальника Воровського, як його поінформував фотограф, і враження від цього тільки підтвердило уяву про живого трупа. Голос виходив з його горла через якусь перепону, неначе мембрану, низький, тихий і глухий, як з-під землі, з могили.

— Припишіть товариша Шепіля на штат, — монотонно звучав цей голос. — Зарплата двісті рублів на місяць і звичайне рядкове, за табелею. Дайте розписку до міліції про квартиру. Приголосіть його до мобілізаційного відділу Штабу Сьомої Воєнної Округи і до персонального відділу КПУ на курси кандидатів партії. — Все це російською мовою. — І дайте йому окремі квитки до спецкранниці на білля, одяг і взуття. Наші співробітники не можуть зодягатися в лахміття. Це все. — Останнє висказане було плавною українською мовою, і після цього начальник відділу кадрів нахилив свою суху, гранчасту голову над своїми паперами, не чекаючи ні заперечень, ні питань. Машина працювала гладко.

Тількищо головний бухгалтер закрив за собою і Шепілем двері скляної контори, заговорив гаряче: «Забув, забув, призабув!!» Шепіль дивився на нього, не розуміючи, та в цю хвилину за їхніми плечима ляснув оклик — і головний бухгалтер пристанув, як вкопаний. «Не забув», — шепнув.

— Возняк!! Не забудьте приписати товариша Шепіля до Спілки Журналістів України, негайно.

Бухгалтер Возняк ще тільки обертався, коли пролунав наказ, а Воровскій вже вертався за свій стіл, закривши за собою скляні двері, з виглядом вдоволеного із себе бюрократа.

— Він це за кожним разом робить зо мною, — розказував по дорозі говірливий бухгалтер. — Прикидається, ніби-то забув, а не забуває, bestia, нічого не забуває!

Для Шепіля це все було нове, чудне та інтригуюче. Він був тут новою особою і бачив, як за ним кидали очима урядовці та уряднички, з більшою або меншою дозою зацікавлення. Перед ним розкривалося широке життя, у столиці республіки, у старинному, славному Києві, що про нього стільки розказував йому його батько, і, цілком зрозуміло, він був схвилюваний. Півгодини пізніше, заосмотрений вже всіма паперами, в товаристві редакційного посильного, зайшов він вперше у призначену йому кімнату, на третьому поверсі. На дверях видніло число 3-13 і під ним — велика біла карточка з його іменем та прізвищем.

— Якщо ви не любите числа 13, то я вам намалюю 12а, або що, — сказав посильний, ясноволосий полтавський хлопчисько з гумором. — Дехто не любить, кажуть, що це нещасне число.

— Для мене це добре число. Я народився тринадцятого, — з цими словами Шепіль зайшов у свою кімнату і так і пристанув на порозі. Перше враження було, що це тюремна келія. Мала, вузька кімнатка з одним густо прислоненим вікном, із столиком і одним кріслом — це і була вся обстановка. На столику стояла накрита шматинкою писальна машинка.

— Тут немає жадних книжок. . . — автоматично запримітив Шепіль.

— Бібліотека є внизу, — пояснив посильний. — Але ви можете сюди придбати свої власні книги. Ресторан також внизу, побіч бібліотеки, там можна з'їсти краще, як у місті. І дешевше. Ну, ви розгощайтесь, здорові, а мені пора йти.

Шепіль оглянувся за ним.

— Я зовуся Шепіль, Аркадій Шепіль, а ви як?

— Микита Поштар і таку ж і роботу тут виконую! — показав білі зуби хлопчисько, що йому не було більше вісімнадцяти років, та закрив за собою двері.

Перше всього Шепіль пішов до вікна і насилу розсунув важку

заслону. Кімната була до сходу — і нараз всю її залило соняшне світло, аж на душі радіше стало. Та шибки вікна були брудні, заляпані, аж страшно глянути. Покрутив головою молодий журналіст і поробив невеликі, але важливі рішення. Його кімната не мала телефону, тому він безпечно вибрався на коридор пошукати десь води і кусень якоїсь шмати, щоб помити вікно і стерти пил із стола, крісла та машинки до писання. Пішов довгим коридором в один бік, розглядаючи карточки на дверях, але кльозету не знайшов. Пішов назад, у протилежний бік і наприкінці трапив на напис: «Жінки», в російській мові: «Женщины». Нікуди туди йому було йти, але саме відкрилися двері і вийшла звідтіля молода дівчина, з розпущеним ясним волоссям, охайно зодягнута в чорну спідничку і білу блюзочку в сині горошки.

— О! — ахнула злегка, закриваючи двері. Очі блимнули гумором, глибокі, волошкові очі під густими віями. — Вам треба вниз або вгору, залежно від ваших амбіцій та темпераменту, — сказала весело. — Ви новий тут. . . так?

— Перший день і перші години.

Сказав це відрухою, замовк і усвідомив появу цієї дівчини. Як завжди перед тим, знімає в присутності такої краси і зразу ж, як слимак, заховався у хатинку своїх інстинктовних оборон. Вона однак не виявила наміру ані продовжувати розмову, ані навіть продовжувати цю зустріч. Усміхнулася тільки злегка і пішла собі гордим, елегантним кроком, куди їй треба було. Аркадій дивився за нею, доки її постать не зникла за закрутом коридора і щойно тоді вибрався за її вказівками, спершу вгору. Знайшов потрібне приміщення, знайшов навіть зайву шматинку і якусь бляшану мишину на воду. З усім цим добром вернувся до своєї кімнати і наступні дві години провів змиваючи пил та ніколи як слід не змиті сліди перебування його попередників.

Саме кінчав своє зайняття, коли без стуку двері відчинилися і ввійшов редактор Максимов.

— Ну і як. . . — почав і розглянувся. — Ви помили кімнату, — додав просто. — Це розумно. На новий початок. Наші прибиральниці занедбують будинок. Вам роботу дали? Ще ні, — ствердив, глянувши на порожній стіл. — Ви орудуєте машинкою?

— Так, і непогано.

— Це розумно. Кожний журналіст повинен сам свої речі писати.

Я йду в ресторан щось перекусити і подумав про вас. Ходіть зо мною.

Ресторан вміщався внизу, в розбудованих у ясні приміщеннях су-теренах, і зараз же побіч був вхід до бібліотеки. Кілька осіб розміщувались, як кому було вигідно, за столиками ресторану, кожний підходив до широкого прилавка-віконця і там у двох жінок замовляв щось із списку, повішеного побіч, на стіні. Аркадій запримітив, що, звичайно, брали горнятко чаю і колачик, великий, повний якоїсь мармеляди. Усвідомив, що він ще нічого не їв від обіду попереднього дня, ще в Ростові, дома, і відчув потужний голод. Нервове напруження допомогло йому перед тим забути про харчі, але тепер, на вид такого колачика. . .

Із гамором розмов увійшла ціла група дівчат і жінок. Глянувши, Аркадій побачив серед них ясноволосу красуню, але зараз же перевів зір на список страв на стіні, буцім то він цим зайнятий. Почуття непевності вернулося до нього, як хвиля до піщаного побережжя, і розлилося широко по всьому його естві. Це ж Київ! Це ж центр! Столиця! А він з такої глухої провінції. . .!

— Що вам дати? — діловито спитала сивава жінка. — Поспішайте, інші надходять! — це все російською мовою, очевидно. Пригадав тоді, що ясноволоса озвалася до нього українською мовою.

Показав мовчки на горнятко чаю і колачик, отримав свою пластичну тарілку із цим добром і оглянувся за Максимовим, але редактор сидів вже біля двох інших зажилих добродіїв, розмовляючи, і Аркадій вирішив не перешкоджати. До віконця саме підходили вже дівчата і, поступившись, він вибрав собі скрайній столик, в куті, подальше від кухні. Колачик був смачний, а, зрештою, Аркадій був голодний. Відчув, що чай посолоджений сахариною, він знав її смак здавна. Та що там, це тільки, щоб запити колачик. Несподівано до нього присівся посильний хлопчисько із своєю тарілкою, де стовпіли два колачики. Аркадій з'їв би радо другий колачик, але він не насмілювався просити, та ще свого першого дня. На диво, посильний, вишкіривши свої білі зуби, по-сунув тарілку до нього.

— Сказали мені, що ви аж з Ростова, що їхали всю ніч поїздом, ви певно голодні, оце вам, беріть!

— Але ж вам не буде. . . — спинився Аркадій.

— Ви що, я піду й ще дістану! Нехай би спробували не дати!

Не допоможу столики спрятувати і, взагалі, вони всі тут без мене просто ні до чого! — знов показав білі зуби, сміючись без звуку.

Аркадій з подякою взяв другого колачика і подумав, що він міг би з'їсти ще чотири і ще був би голодний, але ж бо це святиня духа і розуму, куди ж тут починати об'їдатися!

Микита Поштар, спертий плечима об другу стіну кута, мав перед собою широке поле обстрілу — як сказав би батько Аркадія, спенсіонований полковник піхоти — і саме, коли Аркадій докінчував другого колачика, хлопчисько сказав так, ніби знехотя:

— Вона вже вдруге стрелила сюди очима.

— Що? Хто?

— У вас очей немає? На цю хвилину тут є тільки одна дівка на залі, варта цього окреслення.

Саме тоді Аркадій перекинув свої очі дещо вбік, куди дивився його новий товариш, і зустрівся з волошковими зіницями. У грудах сталося так, неначе на мент щось перетяло його віддих. Але назверх не показав по собі нічого. Дівчина жувала свій колачик помалу, неначе в якійсь призадумі, не зводячи з нього очей, на вид спокійна, без вражень на обличчі. Нарешті так і повернула очі до однієї із своїх товаришок при столику, і Аркадій відчув, неначе з нього зняли світла прожекторів, чисто як тоді, коли він був вояком-статистом під час накручування воєнного фільму про оборону Криму у великій вітчизняній війні. Не бачив, що молодий посильний з усмішкою дивився на нього збоку.

— Ви краще бережіться. За нею кожний заглядає, але один тут таки впав, як сливка в компот.

— Що, що. . .? — автоматично спитав Аркадій.

— Як сливка в компот. Ніколи не чули? Це так говорять в Західній. Мої батьки з Тернополя, а я роджений у Полтаві, і тепер я справжній соборник, розумієте. А так, до справи, бережіться.

— Ви ловите наперед сака рибу, — завважив Аркадій спокійно.

— Я тільки ловлю, але ви, можливо, вже зловили. Пробачте мені, я тільки посильний, а ви тут, рахувати, редактором будете, але у мене до вас симпатія звідкілясь взялася, — Поштар знизив голос і похилив голову нижче над своїм колачиком. — Секретар парткомітету закоханий вище вух, і весь будинок про це гомонить. Треба вам ще більше говорити, чи це вам вистачає. . .? — хлопчисько вліпив свої ясні блакитні очі в Аркадія, і тут, над цим столиком, зав'язалася нитка першої приязні Аркадія з Микитою

Поштарем на новому життєвому шляху ростівського уродженця в Києві, столиці України.

З їдальні помалу розходилися працівники великого журналу назад до своїх кімнат і столів, і помалу пройшовся сюдою озброєний міліціонер, важно розглядаючись навколо себе.

— Чого це так багато міліції тут? — спитав тихо Аркадій, піднімаючись із свого місця.

— Справа така, — здвигнув плечима посильний Поштар і щойно на східцях вгору додав майже шепотом: — Не розпитуйте дуже і не цікавтеся.

Аркадій не розпитував. У Ростові люди не шепотіли, навпаки, часом дехто й цілком відкрито горлав, що йому допекло і на що він сердиться. Але тут, в цьому будинку, в Києві, інша атмосфера, Аркадій підсвідомо відчував невидні, невловні скляні стінки навколо людей. Як у відділі кадрів товариша Воровського.

У своїй кімнаті, на столі, застав жмут корекційних шпальт журналу. Записка червоним олівцем вимагала від нього прочитати коректу і віддати в секретаріят. Довжелезний допис про розбудову Донбасу, романічним стилем, із діялогами з бригадирами і кращими шахтарями про минулі неполадки, розумне партійне керівництво і майбутні досягнення. Аркадій автоматично став справляти помилки складача, відзначаючи їх на широкому маргінесі відповідними значками, як ще учив його редактор Щорс, і думками вернувся до Ростова. За що арештували Щорса? Він же така мирна, добра людина. . . За що його арештували. . . ?

День був хмарний, і дощ висів над містом, як мокре рядно. Вийнятковий день у Києві, як на серпень і літо. З самого ранку тисячі і тисячі людей-мурашок всякими дорогами, всіма автобусами, тролейбусами, трамваями та підземеллями метро спішили до своїх місць праці, за призначенням. Якесь всевидюще начальне око могло радіти гладкою роботою величезної машини. Це саме діялося в Одесі, у Харкові і у Львові, і у всіх населених місцях між ними. Колосальна машина праці, мільйони колісцят у трудовому русі — і нехай би поважився хтось сипнути піску у цю складну намащену машинерію!

Та без відома цих мільйонових мас дві події зродилися і стали виростати цього ранку, у вівторок, шістнадцятого серпня, незалежно від себе, невідомі одна одній, у двох цілком віддалених і різних пунктах Києва.

На велику залізничу станцію «Київ-Пасажирський» з шумом заїхав особовий поїзд з Варшави, через Ковель, Шепетівку і Бердичів, складений із дев'яти великих вагонів, випродукованих державним підприємством «Польське Заклади Колейове» в Грундзбондзу, і модерною льокомотивою фірми «Польска Сталь» у Познані. Тільки кожного другого дня їздив цей поїзд між Варшавою і Києвом, і потрібно було цілої процедури, щоб дістати в ньому місце. Тому один із його пасажирів, Тома Володарчик, почував себе справді щасливим у шостому вагоні, на твердій дерев'яній лавці, передрімавши ніч під стукіт залізних коліс по безконечних рейках великих просторів Східної Європи. Тома Володарчик до деякого ступня почував себе жителем цієї частини Європи. Його дружина була україркою, родженою на Херсонщині, його мати була чешкою з-під Брна, його батько був поляком з Кам'янця-Подільського, його бабуня, ще жива, була болгаринкою, його дід, спольщений німець зі Шлеська, саме помер у шпиталі в Катовіцах, і Тома Володарчик вертався з його похорону. Але в його уяві не видніла дідова могила, бо ж усі мусимо померти і немає чого над цим

розпачати. В його уяві видніла хата його бабуні, що володіла ламаною польською мовою, але зате цілком гарною модерною німецькою телевізією і обстановкою в хаті, що її в Києві, здається, навіть так звані міністри республіканського уряду не мали. І його дідо не був тільки бригадиром у копальні вугілля, а він, Тома Володарчик, дипломований інженер Київської Політехніки, спершу закоханий лише в українській музиці, ще студентом закохався в українській дівчині і, одружившись із нею після довгих церемоній і великих труднощів, — якже ж так, вона козачка, а він лях! — залишився в Україні, і оце вже восьмий рік добігає, їхній синок вже у другій класі вселюдної школи, а донечка саме осінню піде до першої, — і він, як сказано, дипломований інженер, керівник цеху колосального заведення «Більшовик», до сьогодні не міг дозволити собі на пристойну квартиру, не згадуючи вже й власного дому, а що вже й говорити про обстановку! Тому в інженера Томи Володарчика всадовилися щораз більш вперті думки про те, що їм треба таки переїхати в Польщу, вирватися у західній світ, де російські впливи все таки. . . на цьому Тома Володарчик зупинився. Політика не була його ділянкою, і він не мав бажання застригнути в якомусь сибірському концтаборі на п'ятнадцять років. Він докладно уклав свої побажання тільки в особисті матеріальні рамки, переконаний, що його дружина, Ганна, зможе у Польщі виховати їхніх дітей на більших українських патріотів, як в самій Україні і її російських школах. З цією постановою в душі він вібрався із свого вагону на модерному київському залізничному дворці. Та ще не зійшов він з останнього східця під ошкленим дахом великої залізничної централі, як перед ним виростили два дебелі типи в цивільних одягах. На милю можна було розпізнати їхню професію, і не потребували вони навіть ротів відкривати.

— КГБ. Гражданін Валадарчік. . .

— Володарчик, — справив їх гражданін, не так занепокоєний, як зіритований їхньою появою.

— Да. Володарчік, пайдьомте, у нас есть автомашіна. . .

— Я не тікаю, пустіть мої рамена, що це за методи? Хочете, щоб я наробив крику і спричинив збіговисько? Чи я арештований?

— Нєт. Ви не арештован, но, пожалуста, пайдьоте с намі.

— Якщо я не арештований, чого мені тоді йти з вами? Я вашого товариства не люблю і не бажаю! — інженер дещо підняв голос — і навколо стали приставати прохожі. Два цивільні безпо-

радно переглянулися між собою. Не звикли, бач, щоб хтось опирався і не знали, що зробити.

— Гражданин Володарчик, начальство хочет с вами гаваріт, ето всьо.

Підійшли також два озброєні міліціонери, але не виявили бажання втручатися у справу. Глянули, відвернулися і пішли по пероні, у службі, невинно посміхаючись. Два цивільні нарешті вмовили інженера Володарчика поїхати з ними на вулицю Короленка, де приміщувався не номінальний, а справжній уряд республіки.

Менш-більш в час цих пересправ, майже на окраїнах Києва, вже аж за Борщагівським шосе, в новому робітничому районі, на вулиці Жукова нетерпелився довгий хвіст людей, більшістю жінок, бо з чоловіків тільки ті могли дозволити собі стояти в цю пору в черзі, хто працював на ранній зміні. Із крамниці М'ясозаготівлі кожних дві до трьох хвилин виходили щасливці, що після більш як двогодинного вичікування могли йти додому із одним фунтом коров'ячого м'ясива. Три міліціонери пильнували порядку у колоні, до якої позаду все ще приставали нові безнадійні оптимісти, попри це, що погане прочуття помалу опановувало вже навіть тих, хто стояв цілком близько дверей крамниці. Це ж кожного тижня, у вівторок, було тут таке саме свято, і хоч ти прийди й опівночі, щоб зайняти місце, неодмінно там вже стояли завзятці, щоб купити кусок м'яса, байдуже якого, але м'яса. Цілком зрозуміло, що настрої в такому хвості зонайменш нервові і десятки пар очей, встромлених у чарівні, магичні двері крамниці, за якими ховалося «щастя трудових мас советського народу» тільки й виглядали швидшого прогресу цієї державної трансакції. Міліціонер Пчелкін стояв саме при дверях, і тільки його всевладна рука давала оцей чудовий знак, що ти, наступний або наступна, так, можеш зайти до цієї святині советського економічного досягнення. Міліціонери Крупчак і Осенко проходили важно вздовж колони нетерпеливих, тут і там вмовляючи людей, що «всім хватит» і тому «не беспокойтеся, люди, ваша очередь прийде». Цю дивну мову в Києві звали «суржилом» і, якщо можна б було перевести якийсь студійний опит населення, здається, що вона була тут панівною, хоч науковий світ її не визнавав.

Так плили дорогі хвилини, які всюди у світі люди використовують для праці або для спочинку, в обидвох випадках із користю для своїх суспільств і своїх самопочувань, а в Советському Союзі

трильйони цих хвилин витрачалися, зокрема в республіках, цілком непотрібно на щораз менш терпеливе вистоювання в чергах.

І тоді наступило трясення землі.

Як звичайно, розкрилися двері, вийшла з крамниці молода жінка із куском м'яса в клаптику «Літературної Газети», і за нею появилася масивна, добре відгодована постать четвертого міліціонера, Доматова, як і Пчелкін, родом з Тульської області. Для незорієнтованих варто додати, що Тула — це місто Російської СФСР, але в рамках великої допомоги, яку всім не-російським народам СРСР подає старший і висококультурний російський брат, з Росії йде енергійний експорт адміністративного апарату, почавши з міліціонерів і кінчаючи генеральними секретарями місцевих філій панівної політичної партії, а за те республіки віддячуються старшому і висококультурному російському братові енергійним експортом матеріальних дібр, з вугілля починаючи на живому товарі кінчаючи, і тут на думці треба мати не тільки худобу, але також людський товар, потрібний для розбудови Сибіру, для ще вищих досягнень премудрої і так високо благородної Росії.

Міліціонер Доматов заступив своєю об'ємистою постаттю чи не всю ширину крамничних дверей — і найпоганіше у світі почуття холодним, північним вітром пролетіло миттю над знервованою чергою.

— М'яса больше нет! — заявив владно представник народньої влади, як звичайно, чекаючи від народу повного зрозуміння і слухняного визнання проголошеного факту.

Та сталося щось несподіване. Не хтось із цих, що даремно чекали вже кілька годин з самого світанку і, так сказати б, мав би елементарне людське право на глибоке обурення, але саме ця остання жінка, завинута у дешеву бавовняну таджикську хустину, раптово повернулася лицем до влади, що саме випустила її з крамниці.

— Брешеш, бісів сину!! — скрикнула на весь голос Настя Худич, тридцять три роки тому назад народжена над Бугом, в Сокалі. — Там повно м'яса для всіх!!

Якщо можна вжити цього вислову, то люди застигли. Більше того, вся природа застигла. Пташки на поблизьких деревах перестали щебетати. Кажуть, що такі речі діються саме в цих секундах, коли космічні і мало ще зрозумілі сили трясуть землею.

— Ти. . . ти сука! — обурився міліціонер Доматов, а тому, що

Настя не встигла відійти більше як на три кроки, він досяг її дослівно одним могутнім, на советську скалю, стрибком. Досяг і, мабуть, і вона не усвідомляла, чого чекати, навіть тоді, коли вже лежала у пилюзі неасфальтованої ще вулиці, скорчена удвоє, випустивши «Літературну Газету» із нелітературним м'ясом, з обидвома руками на своєму животі, десь у фалдах її спідниці, копнута важким чоботом у те місце, де Настя, заміжня щойно півроку, саме почала носити в собі нове, крихке життя.

Оподалік застиг міліціонер Осенко. Він бо був ближче цього місця, як Крупчак, який навіть не бачив, що сталося. Міліціонер Доматов із справжнім соціалістичним завзяттям, навчений, що розбудова соціалізму і перехід до справжнього комунізму вимагає найвищих зусиль і що в національних республіках живуть тільки дві породи людей: тобто росіяни і недобитки буржуазних націоналістів, зокрема в Українській ССР, для перевиконання пляну копнув лежачу жінку ще раз, цим разом в насадку голови, ззаду, в карк, бо так склалася ситуація там, де вона вилася з болю в пилюзі.

— Ну що ти!!! — ревнув міліціонер Осенко вже на бігу тепер, туди, де склалася трагедія.

Та це вже було цілком запізно. Запізно передусім для Насті Худич, запізно для врятування конфлікту і запізно для збереження респекту до влади. В одній хвилині із упорядкованої черги, під контролею міліції, зродилася стихійна туча, нестримана і жадлива для глядача збоку. Але глядачів не було, всі присутні взяли участь у вулкані, що вибухнув із непогамованою силою. Десятки п'ястуків впали на голову міліціонера Доматова — і він вмить зник під ногами юрби. Дісталось й міліціонерові Осенкові, і не оминув народнього гніву міліціонер Крупчак. Міліціонер Пчелкін встиг стягнути з плеча рушницю, але не встиг її вжити.

Гамір скаженої юрби несе із собою грізний і небезпечний відгомін, і завідуючий крамниці Цветлін наказав продавцеві Самітньому виглянути, що там таке діється, і вже в цю ж хвилину усвідомив, що це небезпечна історія, бо справді в магазині, прилежному до крамниці, висіла ще ціла колгоспна корова, вичищена і готова до розподілу. Самітний виглянув і тільки встиг скрикнути: «Рятуй, Божа сило!!!», метнувшись назад, вглиб крамниці і в магазин. У дверях він зіткнувся із завідуючим, і обидва виприснули, як кістки з черешень, у магазин, повз байдужу на все корову у задні двері. На подвір'я вистрибнули вони, як з пращі, і не затри-

малися, аж на найближчому відділенні міліції. Та це теж вже було запізно. Заалярмовані навколишні відділення, з'явившись на місці випадку при звуках пискливих сирен, застали вже тільки побоєвище. На вулиці, в пилюзі, змішаній з виливом крові з носа і уст, лежала мертва Настя Худич, і крихке життя в її животі вже тихенько і несвідомо догоряло. Побіч неї лежав побитий до нестями міліціонер Доматов, недалеко нього сидів півпритомний міліціонер Осенко, обидвома руками тримаючись за голову, з трудом підводився міліціонер Крупчак із закривавленим лицем, а біля самої вже крамниці з поламаними дверима не рухався міліціонер Пчелкін — і не рухнувся він вже ніколи. Без сліду зникла корова, і, стидно просто сказати, що, можливо, мертва корова розпочала ланцюг подій, про який ніхто ще не мав найменшого поняття, навіть ті, хто був до цього всього особисто причетний.

— Чудо, чудо! — викликнула Ніна із лазнички і, завинута тільки в рушник, прибігла до кухні, де поралася Лена біля двох тарілок, двох горняток, кусків хліба і решток яблучної мармеляди.

— Є вода! — вгадала Лена і, вже не ждучи дальших слів, по дорозі до лазнички скидала з себе арабесковий вірменський шляфрок, в натуральному купальному строю прямуючи простісінько до ванни, під душ. Ледве її наздогнала Ніна, кинувши рушник на столик.

— Ти не знаєш, це тепла!!

— Тепла?! Ну, це справді. . .

Дальші слова загинули під каскадою води, серед ах-ів і ох-ів молодих тіл, спрагнених купелі.

— Дивись, дивись, у тебе знову пахуче мило! — виринув з метушні альт Лени.

— Бо треба мати зв'язки, от що! — це так сопран Ніни, у відповідь.

— Позичиш. . . ?

— Га, а ти що, віддаси те, що попливе з водою?!

— Колись, колись, може і у мене будуть зв'язки. . . !

— Дурна ти, ходи зі мною до фільму, там і заплата добра і. . .

— А-а, я чула дещо про ці ваші фільми. А поза тим, мене тягне писати, це цікаво, повір мені, цікаво.

— О, вчора ранком не було так цікаво, що таке сталося?

— Що це, вода кінчається. . . !

Справді каскада помітно змаліла і не переставала маліти. Одночасно з кухні став свистіти самовар. Ніна закрутила невжиточний вже й так курок і дівчата почали витиратися. Лена помітила на стегні своєї товаришки синяк, що його важко було набути ударом об якийсь предмет, але не сказала нічого. Вона давно вже зробила свої помітки, але ж бо, нарешті, приватне життя Ніни Роздольської є її особистою справою, а як товаришка, вона була надзвичайна, з нею легко було порозумітися і легко жити. За цього

півроку Лена, що вже жила перед тим з іншими дівчатами, переконалася, що на Ніну можна рахувати, що вона дискретна і має незвичайно добре серце. Чого можна більше вимагати від товаришки, яка сама придбала цю квартиру і ще Лену прийняла, «щоб не бути самою», це, за словами Ніни, було дуже добре і дуже вигідно. До цього всього, тобто до цих двох кімнат, з яких кімната Лени служила одночасно як кухня, до окремої лазнички — навіть, якщо вода з'являлася менш-більш пропорційно до успіхів запланованих п'ятирічок, треба додати приязного завбуда, тобто такого, що хоч і все бачить, не про все інформує органи державної безпеки, і хоч отримати від нього нову лямпочку на коридорі чи сходах не так то вже й було легко, проте, чи можна вимагати забагато?

У країні, де за щастя вважається кусок мила або нова пара черевиків, не можна більше вимагати — чи можна. . . ?

У Лени думки ніколи не спочивали. Але вона — бистра і розумна — давно вже усвідомила, що виявляти все те, що думаєш, не тільки незручно, а просто небезпечно. Інтелігенція Лени робила висновки із поміток її уваги і вона прикладала вагу до всього, що діялося навколо неї. Вона давно зрозуміла, що, наприклад, Ніна не говорить про ніщо, тільки свої щоденні, буденні справи і все це обертається навколо її фільмового товариства і її хатньої обстановки. Вона два тижні розкошувалася здобутком гарної чеської лямпи з гаптованим абажуром, що тепер пишалася на столику в її кімнаті. Лена захоплювалася цим здобутком точно одну хвилину, а потім тільки терпеливо слухала. І навчилася говорити з Ніною на її площині, навчилися — для неї — підкреслювати кусок пахучого мила, здобуток пушки німецької кави, або справжній французький одеколон. І дівчатам було добре разом, Ніна справді полюбила Лену, а Лена її толерувала просто тому, що спокій дома дозволяв її думкам ширяти в інших світах. Тільки думкам.

При скромному сніданку Ніна спершу звернула на себе увагу Лени, кидаючи на неї очима, і Лена вже знала, що тепер прийде незвичне прохання. Це вже буде втретє за півроку їхнього спільного життя і, хоч Лена не похвалювала такої поведінки, накінець вона зрозуміла, що життя є життям, а життя Ніни Роздольської, зокрема, ходило шляхами, чужими Лені.

— Ти можеш піти в кіно сьогодні вечором. . .? — тихо спитала Ніна.

— А. . . не подумала ще, але, може, й піду.

— В «Дніпрі» сьогодні починають грати новий чеський фільм, критика каже, що добрий.

— Тоді, може, й справді. . .

— Я тобі буду дуже вдячна. Ти знаєш, є справи. . . — і не докінчивши думки, кинула тільки ще раз очима на Лену, шукаючи мовчазливого зрозуміння. Звичайно, Лена тільки примикала одне око, ніби-то вона розуміє дуже добре і не противиться, але сьогодні щось загальмувало Лену. Вона встромила свої волошкові очі в Ніну, і їх зіниці зустрілися.

— Ти. . . знаєш, що ти робиш? — тихо сказала Лена.

— Авжеж. . . — і Ніна вмовкла. Ковтнула кусок хліба, запила чаєм, весь цей час не спускаючи очей з Лени і, нарешті, цілком іншим тоном голосу продовжала — Леночко, що ти знаєш про життя, скажи? Ти живеш, як царівна у скляному замку в казці і тебе охороняють прозорі стіни. Ти життя бачиш, але чи ти його знаєш. . .? Справді знаєш?

Настала хвилина напруженої мовчанки. Лена старалася проаналізувати якнайскоріше не тільки самі слова Ніни, але тон і підґрунтя її вислову. Це не була звичайна, щоденна Ніна! Це була Ніна, якої вона цілком не знала досі. . .!

— Пробач мені, — озвалася тихо, здобуваючи час на думки і разом з цим покірною чемністю залагоджуючи коріння конфлікту. — Я знаю, що ти розумна жінка і знаєш, що робиш і чому робиш. . .

Ніна зняла з неї свої каштанові очі, сягнула до самовару і налила собі свіжого чаю.

— Я рада, що ти журишся мною, хоч ти молодша і повинно бути навпаки, я мала б журитися тобою. Скажемо, кожна з нас знає, що робить, добре? Кінчаймо сніданок, нам час збиратися.

Конфлікту думок, а тим більше слів не було. Але у Лени залишився посмак, що Ніна тільки насилу залагодила справу, і вона відчувала, що й для Ніни цей дрібний інцидент цілковито не закінчився. Проте не знала, що ще сказати і щойно при виході з квартири, вже у дверях, звернулася щиро до Ніни:

— Прости мені це, що я почала. . .

У відповідь Ніна обійняла її несподівано і палко.

— Я тебе люблю, мале моє, не журися мною. Ти добра товаришка.

З легшим вже серцем Лена всіла до тролейбуса число 9, а Ніна пішла пішком до автобуса число 19, на розі Ізюмської пересілася на число 12-те і знов же на розі Байкової, поблизу цвинтаря, на число 29-те. На перехресті Червоноармійської вулиці, коли автобус пристанув на зупинці, вона уважно розглянула зупинку і зустрілась очима з молодим чоловіком в робітничому кашкеті, з червоною трояндою в зубах і виглядом першокласного жулика, типового великому советському містові. Злегка кивнула головою і почекала, аж він зробив це саме. Автобус ворухнувся, а жулик з трояндою поплентався до автобуса число 37 і поїхав у свояси. У Ніни на устах зформувався загадковий усміх, коли вона пригадала слова Лени. Добра дівчина, годі знайти кращу товаришку, але. . . що вона знає про життя. . . ?

Це саме питання завдавала собі Лена в своєму тролейбусі і відповіді не знайшла серед гамору ранніх пасажирів. Оце все, навколо неї, чи це життя? Так, воно життя великого міста, але це тільки одна грань, один бік, одне враження. Але чи це все. . . її життя? Ще місяць тому назад вона думала, що її життя себе знайшло. Він був вродливий, приємний, товариський і, може, навіть закоханий. Інженер-хемік, член партії, перед ним стояли нарозтіж відкриті ворота кар'єри. Не щадив гроша із нею, вони стали майже регулярними гістьми ресторану готелю Інтуриста на вулиці Леніна, де тільки міжнародні туристи могли дозволити собі оплачувати обіди і вечері. При першому цілунку, вечором, після вистави в театрі Лесі Українки — російської вистави! — під час проходу в парку Шевченка, він запропонував їй перейти жити до нього, на його квартиру. Очевидно, Лена різко відмовилася. Пропозиція була груба, нагла і огидна з висоти романтики дівчини, що — може — готова була й собі закохатися. На диво, він, замість оцінити її характер позитивно, зіритувався і серед гніву перейшов на російську мову.

— Ви росіянин. . . ?! — спитала Лена невинно, здивована докраю.

— Або що? — викликнув обурений її відмовою.

— Пробачте. . . чому ви прикидалися українцем. . . ?

— Ну, какая різниця?! Ведь російські теж люди!!

— Очевидно. . .

вийшла. А цього одного разу, коли він чекав на неї на вулиці під будинком видавництва, після праці, вона йому сказала тихо, холодно і з рішучістю, притаманною її характерові, що вона покличе міліцію, якщо він буде її нападувати. Він закликав погано, сплюнув перед себе на хідник вулиці і пішов — як вона бачила — до свого авта, про яке вона теж нічого не знала, бо він завжди возив її міськими середниками льокомотії. На цьому й закінчилося — і спогад про нього розвіявся у Лени, як хмарка під степовим вітром. Якщо це мало бути життя, воно не залишило у неї почуття приємності. І знов же це питання: що вона знає про життя. . . ?

Вона залишила тролейбус, як кожного дня, на зупинці Комінтерну і пішки перейшла кусок цієї вулиці до Ветрова і до видавництва. Перед входом до будинку стояли два міліціонери, озброєні в автомати. Лена здивувалася. Не тільки в будинку вони на службі, але вже й на вулиці? І все через якогось дурного листа, що його отримав редактор Герасименко або, як він офіційно звав себе, Герасименко? Дивний світ, ніхто цього листа навіть не бачив і не читав, тільки всякі слухи і здогади неспокійно ходили між працівниками видавництва.

Показала свою виказку Іванові Івановичеві, пройшовши повз його стола, і біля підойми наздогнав її своїми довгими кроками редактор Максимов. Приязно побажав їй доброго дня і, поки підойма з'їздила вниз, Лена спитала його пошепки, чому це сьогодні вже й надворі міліція службу робить.

— Ви не чули? Якийсь заколот був на південній частині. Поважний заколот. Кажуть, — він нахилився до її вуха, може, ближче, як цього вимагали обставини, але вона до цього звикла, — один міліціонер убитий, є поранені і вбиті, точно не знаю. Уу, ви гарно пахнете сьогодні, — додав голосніше, коли навколо пристанули інші.

Лена подумала, що це глупа заввага. Неначе б вона іншими днями не пахла гарно. Старий ідіот. Працівники наповнили підойму, аж оператор стримав дальший наплив. О, це той молодець, десь аж з Ростова, як вже дізналися її товаришки. Він вклонився їй рухом голови — і вона легким кивком віддала йому поздоровлення. В його очах світилися вогні знайомства, але вона у своїх зіницях світел не запалила. Разом з більшістю вп'ялила очі у числа поверхів. Підойма їхала помалу, скрипучи при цьому таємничо і, здавалося, що третього поверху досягла з трудом. Але тут

вийшли з неї аж чотири особи і, перекинувшись кількома словами, розійшлися в обидва боки коридору. Лена скерувалася наліво і біля неї з'явився ростовчанин.

— Ви працюєте в тому самому боці, що і я, — озвався приязно.

Лені чомусь стало смішно.

— Ні. Я тільки йду тудю до вбиральні.

— О! — він не знав, що ще сказати, і їй стало ще більше смішно. Глянула на нього і побачила, що він збентежений.

— Маємо вбиральне знайомство. . .! — сказала з гумором, а він усміхнувся у відповідь, чомусь ще більше збентежений. Його збентеження додало їй самовпевнення, якого вона, звичайно, не мала багато.

— Котра ваша кімната? — спитала, щоб не мовчати глупо.

— Ось ця, — показав, бо вони якраз дійшли до неї.

— Оця? Ну, у нас кажуть, що ніхто довго не затримується в цій кімнаті, число погане!

— О, для мене воно добре. Тобто байдуже. Я не вірю в числа. . .

Усміхнулася до нього ще раз тепер, бо годі було починати якусь розмову на коридорі вранці. Кивнула приязно головою і пішла куди їй треба було. Шепіль пригадав, що він з нею не познайомився, забув! Повинен був сказати своє прізвище, подати руку, привітатися. Забув! Стояв тільки і дивився за нею. Вона не оглянулася поза себе, але, вже відкривши двері вбиральні, на мить глянула в його сторону. Незначно кивнула головою, і її пишні, ясні кучері зникли за нею в цьому приміщенні. Шепіль усвідомив, що його серце б'ється живо, але це у нього було завжди, коли зустрічався з гарними жінками. Він почувався несміливо і до сьогодні не зрозумів, що його несміливість саме й була цим магнетом, що притягав до нього жінок. Тільки це потребувало трішки часу, він не робив на жінках пекельного враження з першої секунди, як це говорили про актора Бровенка, який не тільки у фільмах, але і в житті завертав жіночі голови по десять на день.

Тількищо розгостився у своїй спартанській кімнаті, як озвався стук до дверей і ввійшов посильний Поштар.

— Гаразд, гаразд, гаразд! — привітався шумно.

— Звідкіля у вас це вітання? — подав йому руку Шепіль.

Максімова, негайно. — І значно тихіше, довірено: — Ви чули, що сталося. . . ?

— Ні, що таке?

— Га, все місто вже гуде. Був баль.

— Баль?

— Це теж так львів'яни говорять. Ну, була бійка, заколот, та що там, ціла битва. Я тільки дещо чув, але кажуть, що є забиті і поранені, уявляєте?

— Де? Чому?

— Як знатиму, скажу й вам. А тепер вам треба поспішати, Максимов лютиться, коли хтось спізнюється. Ага, я чув, що поставлять вам телефон. Це добрий знак для вас, знаєте?

Зацікавлений чутками про якийсь бій, підтриманий на дусі чуткою про телефон, в піднесеному настрої, Шепіль застукав до кімнати редактора Максимова. У відповідь залунав мелодійний жіночий голос — і Шепіль увійшов туди. Напроти нього йшла секретарка, витягнувши до нього руку.

— Нас ніхто не познайомив, — озвалася російською мовою і її уважливі, неспокійні, чорні, як галки, очі спочили на ньому так, як великий птах сідає повністю у своє гніздо. — Алла Іванівна Кухар.

— Аркадій Шепіль, — сказав їй і потиснув подану руку. На диво, хоч ціла її поява не була захоплюючою, дотик її теплої сухої руки був приємний, товариський. Він і висловив своє враження. — Приємно познайомитися з вами.

Її долоня притримала його руку на мить довше, як цього вимагало звичайне вітання.

— Не вживайте тут української мови, — озвалася саме цією мовою. — Це така моя дружня порада, — забрала свою руку і пішла перед ним у своїй чорній суконці, з чорним волоссям і з враженням, що його залишили у нього її міцні чорні очі — і її слова. Відкрила двері до наступної кімнати і стала на порозі сама, з рукою на клямці.

— Шепіль к вам, — сказала голосно, заголосно. Стояла у дверях так, що хлопчисько мусів просунутися повз неї, досить тісно. Фактично, так тісно, що відчув на собі її стрімкі груди, про існування яких годі було здогадатися під простою чорною суконкою. На диво, його опанувало приємне збентеження, залишилося враження палючих чорних очей, і все це минуло в одній хвилині. Він стояв перед столом Максимова.

Вже вчора завважив, що обстановка цієї кімнати не багато різнилася від його власної. Хібащо на столі стояли два телефони, так само, як в кімнаті його секретарки Алли Кухар, і три портрети на стіні: Маркс, Ленін і теперішній генеральний секретар.

— Сідайте, — Максимов читав щось і робив великим червоним олівцем свої правки на обидвох маргінесах. Скінчив, підняв чорний телефон і покликав секретарку. — Це до набору, — подав їй кілька карток паперу. Вона прийшла, взяла ордер і вийшла, навіть не глянувши на Аркадія, хоч він сидів саме на її дорозі. Його думки перебив Максимов.

— Ви, так сказати б, працюватимете зі мною. Це рішення редакційного колективу, і це розумно. Я, так сказати б, відповідатиму за ваш прогрес і вашу роботу. Це, на мою думку, нерозумно, але це теж не моє рішення. Ви тут на тримісячній пробі. Покажеться, що з вас хороший матеріал, залишать вас на праці. Хочу думати, що ви переборете початкові труднощі з успіхом. Що ви на це?

Молодий чоловік злегка здвигнув плечима.

— Я хочу працювати у вас, а там. . . я не знаю.

— Це розумна настанова. Ну щож, не буду я вам морочити голови. Підемо до головного редактора тепер, він хоче вас бачити. Саме впору, — Максимов глянув на свій кишеньковий годинник старого стилю, підвівся і, вийшовши з-за стола, повів Шепіля за собою менш-більш так, як квочка веде своє курятко, доцільно і скоро.

Інженер Володарчик запримітив незвичайне оживлення у великому будинку за темними широкими воротами, що замкнулися за чорним автом із неприємною остаточністю. Цивільні й уніформовані робітники КГБ поспішали то групами, то одним, перекликувалися між собою, можна б навіть сказати, досить нервово. Усвідомив, що це аж ніяк із-за його особи, бо його вели мовчазливо обидва понурі «товариші» на другий поверх і доставили живого і цілого до кімнати число 209, перед молодше ще, але налите бюрократією лице капітана, у добре вшитому однострою. Капітан саме розмовляв телефонічно, але розмова з його боку обмежилася до чотирьох коротких «да» за цей час, коли чекав інженер, і на останньому «да» закінчилася. Годі було вичитати з обличчя капітана, який був характер розмови, але події потребували тепер всієї уваги Володарчика, і він зосередився на них, бо весь його життєвий досвід і все, чого він набрався з розмов і читання, навчило його, що в цій дивній стороні Божого світу поліцію треба трактувати дуже серйозно. Один з його конвоїрів проголосив видний всім присутнім факт, що вони привели громадянина Володарчика сюди. Капітан кивнув їм головою, і це означало не тільки підтвердження цього факту, але й також те, що вони могли йти «к чорту».

— Ваш паспорт, — витягнув руку капітан. — Садіться, — запросив одночасно.

Володарчик спершу сів, а тоді сягнув по свій портфель і звідтіля подав капітанові свій радянський паспорт. Поліцист помалу перелисткував сторінки, позначені звичайними декораціями: знімка, низка печаток, польські візи, російські візи і знов печатки та заваги.

— Це ви вже втретє їздили в Польщу за останні два роки. Чому?

Капітан не дивився на Володарчика, далі листкуючи паспорт.

— Родинні справи. Баба й дідо старі, нездужають, дідо помер, їздив на похорон.

Капітан мовчки незначно притакнув рухом голови.

— Тільки родинні справи? — спитав. Розмова йшла, очевидно, в російській мові.

— Тільки родинні справи, — повторив за капітаном Володарчик. Кивок голови, вкритої рідким ясним волоссям, у відповідь.

— Першого разу ви перебували в Польщі два тижні, другого разу три тижні, тепер також три тижні. Багато родинних справ. . .? — вперше холодні поліційні очі підвелися з-над паспорта і глянули на інженера. Холодні, міркуючі очі.

Володарчик хитнув головою, знизав плечима.

— Ви знаєте, як це в родині. Не покинеш старих людей, раз вже приїхав.

Капітан сягнув по жовтаву течку, що лежала оподалік, на столі. З дешевого картону, якась печатка внизу, посередині біла карточка із коротким машиновим написом, годі побачити на віддалі, що це таке. Відкрив течку, почитав хвилинку і, не підвівши голову, спитав:

— Ви зустрічали тільки вашу родину?

— О, родину і знайомих, гостей діда й баби.

— Гості приходили до вас?

— Очевидно.

— А ви? Ходили в гостину?

— Очевидно, що ходив, якже відмовитися?

— Розмовляли з ними?

— Ну якже не розмовляти? Ви колись сиділи у гостях мовчки?!

— Відповідайте на питання.

— Очевидно, що розмовляв!

— Про що ви розмовляли? — сірі очі серйозні, уважні, чуйні.

— Ну знаєте ви! А де ж я пам'ятаю про що ми розмовляли!

Про все!

— Розмовляли про Советський Союз?

— Про Советський Союз. . .? А чого нам було розмовляти про Советський Союз?

— Відповідайте на питання.

— Може й згадували, не пам'ятаю.

— Як згадували?

Володарчик поправився у своєму кріслі, стягнув д

лася. Звичайна реакція у переслухуваних, подумав витренований капітан.

— Товаришу слідчий, ви доросла людина, і я не дитина. У нас немає сукна на одяги, годі купити пару черевиків, м'яса не стає вже більш року таки цілковито, масла я не бачив вже два роки, а оцю краватку я купив при нагоді поїздки до Москви. І ви мене питаєте, як в Польщі згадують Союз? У вас справжнє почуття гумору!

Але капітан Коробков не виявляв ані сліду почуття гумору.

— Значить, ви згадували Союз негативно, — сказав цілком спокійно, хоч це несло за собою мінімум п'ять років важких робіт, і додав, неначе щось пригадавши: — І вороже. — А це несло за собою вже мінімум п'ятнадцять років за 62 статтею кримінального кодексу республіки.

Інженер Володарчик насторожився. Це ж не шутки, це КГБ.

— Товаришу слідчий, куди ви прямуєте? Хочете пришити мені антирадянську пропаганду за те, що в Польщі люди дивуються, як це так, що найбагатша країна світу, і найбільша, не наладила продукції гудзиків до штанів. . . ?

— Це антидержавне ствердження, — заявив капітан Коробков і зробив олівцем записку у жовтій течці.

— Це не є антидержавне ствердження, товаришу капітане. Це тільки ствердження, що в нашій економічній системі працюють тут і там нездари, які не уміють використати тих великих можливостей, що їх нам дає наш розумний уряд і мудра партія! — Лице Володарчика було тепер також серйозне, але очі неначе питалися: що ти на це, голубчику. . . ?

На устах капітана з'явився слабкий усміх. Видно, у нього таки було почуття гумору.

— Ви інженер по хемії. Дипломований інженер. Листок по вашій роботі гарний, треба це признати. Не їдьте більше в Польщу і не зустрічайтеся з антидержавними елементами, — Коробков вийняв із шухляди свого стола невеличку карточку, з розмахом підписався та посунув її до Володарчика. — Це ваш пропуск. Можете йти тепер додому. Стережіть свого язика. Нам дуже потрібні інженерів. . . в Сибіру.

Володарчик взяв карточку, піднявся і, кивнувши капітанові головою, з полегшею на душі скерувався до дверей.

— А. . . Тома Михайлович, — залунало за ним, — як вам подобався Антоні Пецух?

— Я довідався, що він є Пецух аж після розмови з ним, — автоматично відповів інженер.

— Я знаю, — підтвердив капітан і злегка махнув долонею: можете йти.

На вулиці інженер Володарчик усвідомив, що сорочка прилипла йому до хребта, вогко під пахвами і ковнірчик прилип до шиї. Таки треба зробити все можливе, щоб виїхати звідсіля до Польщі і в цій справі він мусить поговорити з польським консулом у Києві. Якнайскоріше. З цією постановою він зняв із себе блюзу, щоб провітрити вогку сорочку, і став думати, яке це щастя, що він відмовився взяти із собою валізу з різними речами, а також із книжками та журналами з Польщі, яку так жертвенно оферували йому друзі і знайомі. І як розумно, що другу зустріч з Пецухом він відбув вночі, із всіма засобами обережності!

На цю пору, коли капітан Коробков, за всіма правилами всемогучої поліції наганяв страху дипломованому інженерові, один поверх вище, в кімнаті полковника Аксакова, керівника політичного відділу, йшли цілком інші справи і розмови. Тут атмосфера була напружена, можна сказати, нервова. Напроти стола полковника стояли два службовці: один в цивільному, другий в однострою, з відзнаками лейтенанта. Полковник саме вислухав звіт цивільного — об'ємистого чоловічка з цілком незаметним обличчям.

— Ви кажете, що ви перевели опити всіх пораниених і що навіть міліціонери заперечують можливість плянованого і керованого нападу. Як тоді пояснити, що безслідно пропали чотири рушниці?

— Ми над цим працюємо. . .

— Це ні до чого. Якщо пропали всі чотири рушниці, це значить, що були там, на місці цього. . . бунту чотири однострумці, які одночасно вхопили і забрали із собою чотири рушниці, ні?

— Так, але. . .

— Якщо знайшлися чотири однострумці, хто може сказати, чи не було їх там і більше?

— Міліціонери кажуть. . .

— Слухайте, Тямушкін, не будьте дураком. Міліціонери — прості люди. Я питаюся вас: думаєте, що це цілком випадковий випадок?

Тямушкін змовчав тепер.

— Значиться, ви згодні, що це може бути запланований напад. Тепер логічне питання: ким плянований і ким виконаний, так? Яка ваша відповідь на це питання, а радше на ці два питання?

Тямушкін мовчав. Особисто він був переконаний, що це був стихійний вибух іритації юрби, що годинами вистоювала свої місця на те, щоб не отримати бажаного продукту — м'яса. Такі випадки вже бували. Чому Аксаков хоче тепер робити із цього заговор, Тямушкін не міг зрозуміти. Мало є труднощів в республіці і без того?

— Що скажете ви, Тищенко? — звернувся Аксаков до лейтенанта.

— Я не був на місці випадку, таваріщ палковнік.

— Але ви працюєте в політичному відділі. В моєму відділі.

— Не можна відкинути можливості заговору згори, але. . .

— Але що?

— Із заслуханого звіту трудно повірити, що такий заговор стався.

— Так просто і легко, що? — Аксаков виявив невдоволення.

— Як ви тоді пояснюєте, що пропали чотири рушниці, всі чотири?

— Я не можу цього пояснити без переведення слідства, але. . .

— Але що?

— Але є можливість, що це просто так склалося. Рушниця — ласа річ, і рушниці пропадали вже й давніше, а опісля виявлялося, що це хлопчаки просто хотіли погратися ними. . .

— Ви або безмежно наївний, або безмежно дурний, — дивився на нього Аксаков з-під примружених повік. — Може, ви не знаєте повноти образу, тоді я вам дещо скажу. На мій стіл приходять рапорти із всієї республіки, включно з Молдавією. Це великий простір, знаєте? Для вашої інформації: загальний образ виглядає далеко поганіше, як ви уявляєте. Рушниці, автомати, пістолі і гранати пропадають майже регулярно під час кожного такого «припадкового» випадку. За останній тільки місяць пропало у республіці двадцять шість рушниць, чотири автомати і вісім Токаревих. Двадцять шість рушниць! Ви уявляєте, що значить двадцять шість рушниць в руках вправних снайперів. . .? І ви скажете тепер, що це все діється. . . припадково?

Лейтенант Тищенко стояв, як статуя. Ясно, що так показана справа виглядала цілком інакше.

— Я

— А наколи б знали, тоді що. . . ?

— Тоді я думав би інакше, таваріщ палковнік.

Саме задирчав сигнал інтеркому. Аксаков натиснув гудзик.

— Што таке? — спитав.

— Прокурор Щедрін до вас, — зголосив дижурний.

— Давайте його сюди, — Аксаков підняв очі до Тищенка. — Це, що я сказав вам, строго секретне. Але образ тепер вам ясний, чи не так?

Ляйтенант не встиг відповісти, бо відкрилися двері і зайшов прокурор, відомий із декількох вже процесів проти «дисидентів» у республіці. Щедрін коротко привітався з полковником і кинув оком на присутніх. Аксаков пояснив, що обидва працюють саме над цією справою. Щедрін сів і заявив зразу, що, на його думку, справа пов'язана із широко задуманим заговором. Додав, що він студіює цю проблему по-своєму й у нього є висновки.

— Да, — підтримав розмову полковник Аксаков.

— Перше всього, ці гельсінські дисиденти тут ні при чому. Ми можемо їх далі прекрасно арештовувати, судити і засилати, але вони не є насправді небезпечні. Широка публіка про них майже нічого не знає, і хоч їхня захальвна література нам не по нутру, справжньої небезпеки з цього боку немає. Вони рушниць не крадуть. Їхній ідеал — це свобода слова і теоретичні вольності. Зате цілком інша справа — це справжнє підпілля.

— Ви думаєте, що існує справжнє підпілля? — перервав Аксаков.

— Я переконаний в цьому.

— Чому тоді до цього часу ми не зуміли його розкрити?

Щедрін витягнув палець вгору, як учитель перед учнями у школі.

— Бо воно існує і не існує.

— Важко зрозуміти вас, — скептично докинув Аксаков.

— На мою думку, це найбільш геніяльно придумана справа. Воно не існує в звичайному, відомому досі розумінні. Воно має голову, або, як це у них зоветься, провід, але цей провід не діє постійно. Цим самим він не висилає частих кур'єрів, не влаштовує конференцій і зас

нує. Але скільки ми вже розкрили всяких дрібних «Комітетів незалежності України», «Союзів визволення України», «Національних Фронтів» і їм подібних груп?

— Так все і кінчалося тільки на цих групах.

— В цьому й вся тайна цієї організації. Ми знаходимо її пальці, але ми не знаходимо ані нервів, ані м'язів, ані, тим більше, голови. Ми не знаходимо жадних централізованих документів. Кожна група писала собі свої власні «конституції» чи статuti, і на цьому всі нитки вшивалися. Ані побоями, ані тортурами, ані наркотиками ми не змогли дібратися вище і виявити хоч один зв'язок до іншої подібної групи. Цього нам не вдалося ані одного разу! А проте ми викривали такі групи всюди і в західних, і в східних, і в центральних, і в південних областях. Більше того, ми викривали такі групи і поза кордонами республіки, і це справді подиву гідне явище.

— Як ви тоді уявляєте працю цієї, як ви кажете, організації, якщо у неї немає центрального керівництва. . .

— О, воно є, воно тільки діє цілком інакше, як працюють такі організації звичайно. Воно пристосоване до наших умов. Ми давно знівечили б всю цю організацію дощенту, якби вона працювала старими методами. Ви знаєте, я побував недавно в Москві. Розмовляв із спецами, але справжню оригінальну думку висловив один психолог Інституту Сербського. Я спочатку не міг погодитися з його словами, але з того часу прийшлося мені роздумувати, і я й сам тепер не знаю, може, він і прав.

— Психологи часто стоять дуже недалеко своїх пацієнтів, — скептично використав павзу в словах Щедріна Аксаков.

— Ну, послухайте і тоді скажете самі. На його думку, наша система, базована на запереченні національності всіх не-руських народів Союзу, зводиться до насильного створювання советської людини і советського суспільства. Кожна акція викликає, самозрозуміло, реакцію. Але кожна реакція у нас карається, ми тільки й стежимо за її проявами. Що тоді залишається не-руським народам, скажемо, в цьому випадку, українцям? Вони автоматично стають передусім свідомими націоналами, бо ми натискаємо на інтернаціонал. Акція-реакція. Ставши свідомими націоналами, вони мають два шляхи до вибору: оборонятися або здатися. Каже мій психолог, що історія не знає випадків здачі народу, що своєю чисельністю перейшов кризове число, яке у нього рахується на один мільйон. Мен

цього числа, а вже, зокрема, далеко більші — витримують і не здаються. Українців більше як один мільйон, це ясне. Отже, за словами мого психолога, вони не здадуться. Вони обороняються і будуть оборонятися, хоч би і які великі втрати постали в їхньому національному тілі. Якщо вони обороняються, до цього є теж два шляхи: активна оборона або пасивна оборона. До активної оборони вони не мають жадних шансів, це ж не час минулих сторіч і можливості повстань. Техніка змінила це все. В наших руках усі засоби здавити кожний явний бунт, і ми навіть покористувалися б з ентузіазмом такою можливістю повчити когось розуму. Що тоді залишається? Пасивна оборона. І це вони роблять. Не поодинокі люди, не активісти, але всі, весь народ. Мій психолог каже, що доказом цього є низька продуктивність республік, зриви і перебої на кожному економічному полі, замаскований саботаж, дрібний сам по собі, але в масовому застосуванні жохливий у наслідках. Ви знаєте цей образ. Згідні ви з цим, що я сказав досі?

На прокурора Щедрина дивилися всі, з різним ступнем зацікавлення. Але Аксаков тільки злегка кивнув головою.

— Я слухаю.

Щедрін нахилився до його стола, вп'яливши очі у полковника.

— Слухайте тепер уважно, що він сказав мені далі. Пасивний опір не вичерпує всієї енергії людини, ані народу. Він тільки створює поле, на якому починають народжуватися нові думки. Пасивний опір виявився успішним, і на цій психічній базі ростуть нові можливості. Народжується щось, що мій психолог назвав інстинктом, як собі хочете, інстинктом людини, інстинктом народу, інстинктом звірини. Він каже, що нашою політикою ми загнали не-руських у сліпий кут, у сліпу вулицю, з якої вони не бачать вже іншого виходу, як тільки стрибнути нам до горла. Ви чули добре? Сtribнути нам до горла.

Щедрін замовк, щоб його слова всякли добре в ґрунт, і в кімнаті запанувала напружена, наряджена, як лінія високої напруги, тиша.

— Ви думаєте. . . революція? — спитав недовірливо Аксаков.

— Ви це сказали, не я. Ми їх притиснули до стіни. Виходу немає. Така ситуація. А тепер думайте про можливості, — сказавши це, Щедрін вигідно оперся об плечі свого крісла, підкресливши без зайвого слова вищість свого думання, свою вищість.

Очевидно, що кожна акція вик

саков не міг визнати вищість прокурора, який, на ділі, є тільки виконавцем доручень КГБ.

— Єрунда, — висловивши цим одним словом свою opinie, Аксаков також вигідно сперся об своє крісло і до цього ще заперечив енергійно головою. — Єрунда першого ранга.

— Харашо, — Щедрін піднявся із цілком спокійним лицем. — Тоді ви знайдете кращу теорію, і я радо її заслухаю. Дайте знати, коли це буде. Здрасть, — кивнув всім долонею і залишив бюро полковника, начальника політичного відділу, із незначною усмішкою на устах. Аксаков мав бажання затримати його ще, говорити ще на цю тему, але Щедрін не дав йому змоги зробити це без того, щоб цим самим признатися до поразки. Крук крукові ока не видзьобає, каже народня приповідка, але советські, російські володарі не були круками, а людина здібна до такого, про що звірятам навіть не снилося. Він мусів також виявити свою самовпевненість перед своїми людьми.

— Єрунда ідіотських голов, — повторив ще раз з глибоким переконанням і видав декілька детальних інструкцій як Тямушкінові, спецові від нищпорення між народом, так і ляйтенантові Тищенкові, спецові (або так здавалося) від українських справ, тобто точніше, від справ «недобитків українського буржуазного націоналізму».

Опісля, сам у своїй вибагливо влаштованій кімнаті, полковник Аксаков став думати про проблему притиснутого до стіни народу. Народу у сліпій вулиці, вулиці без виходу. . .

Весь вівторок, до самого вечора пройшов під знаком навислого дощу, але дощ не впав. Під вечір зі сходу надбіг спершу слабкий вітерець, пізніше міцніший, і київські хмари зникли десь на заході. Та не зникли інші хмари з київського небозводу.

Активіст і член партії, Василь Дем'янович Спиридон, розпоряджався робітниками з професійним знанням справи. На його голову покладено приготування урочистого вітання російської делегації і весь Жовтневий палац культури віддано до його вжитку. У великій прийомній залі палацу, в продовженні вхідної колони і вестибюлю, ціла група робітників розвішувала китиці прапорів, інша група декорувала залю величезним біло-блакитним написом на червоній колосальній ленті, ще інші уставляли і випробовували мікрофони та гучномовці, ціла бригада натирала воском дерев'яні лави в амфітеатральному приміщенні, бригада жінок за нею сухими шматами викликала дзеркальний блиск на старому вже дереві, бо все мало бути закінчене наступного дня, для інспекції самого генерального секретаря і голови уряду УСССР. Один з бригадирів, молодий ще, але вусатий, Остапченко з жмутом інженерних паперів у руках підійшов до товариша Спиридона, розклав на лаві синій плян і став вказувати рукою на свої проблеми.

— Рушниці заховані добре і далеко. Це була дещо несподівана справа.

— Сподівані події — дурниці. Несподівані — це проблеми. Дай Тимкові признання. Худич втратив дружину. Її треба поховати. Пошли йому триста рублів.

— Наша каса. . .

— Я знаю. Дай триста рублів. Треба ще раз почистити передні лави, дерево не блищить ще, як повинно. . . Ветков, вам нада нажимать на вашу бригаду, — це до іншого бригадира, що саме підійшов сюди, — вони більше говорять, як роблять!

— Звісно, жінщини! Мені потрібно ще одну коновку вапна, дайте виписку, — бригадир Остапченко помалу скручував синій

плян у трубку і відходив до своєї бригади. Робота йшла живо, енергійно, це ж сам актив працював, бо термін короткий, а завтра товариш генсек і голова Совета Міністрів Української ССР покладе на це все своє критичне око і, певна річ, треба буде ще дещо поправляти. Адже російську делегацію треба вітати з почестями, це не тільки делегація центрального уряду, але й делегація самої центральної партії, Комуністичної Партії Советського Союзу, «друг і учитель советського народу», як навчав свої бригади товариш Спиридон, «самий лучший активіст города Києва» за похвалами газети «Коммунист Украины». Кожна виконана ним робота заслуговувала на похвалу, хоч він не поганяв свої бригади жадними батогами. Зате він умів так zorganizувати роботу, що кожен робітник був на своєму місці, робив те, що треба було без великого зусилля, не марнував часу — і заробляв добрі гроші. За це його не тільки шанували, але, на свій лад, навіть любили, хоч він відносився до них серйозно і навіть строго. Помалу наблизилася шоста година — кінець робочого дня. Люди вже тільки перевіряли свої завдання, все було готове до завітрянської ранньої інспекції і до вечірнього офіційного привітання російської делегації. Саме тоді Спиридон здаля побачив свою дружину. Активістка, як і він, кандидат партії, різка в поведінці і ще до цього всього — росіянка. Робітники, що вже довгий час працювали у бригадах Спиридона, дивувалися між собою: що він вже не знайшов для себе місцевої дівчини, українки, але якусь росіянку аж з Мурманська? Два роки тому партія вислала Спиридона з «ударною бригадою» на будову нового порту в цьому далекому північному місті Росії і звідтіля він вернувся. . . жонатий з росіянкою! Очевидно, партія офіційно схвалила «відданість» Спиридона і його «любов до великого російського народу», але навіть його партсекретар Ляшук не втримався, щоб не спитати одного разу, як це так сталося, що він мусів женитися аж в Мурманську, коли стільки гарних дівчат ходять по Києву, між ними й дочка самого партсекретаря! Спиридон глянув на нього своїм звичаєм, суворо і поважно, і заявив, що він не бачить жадної різниці між українками і росіянками, ми ж усі — «діти великого советського народу». Треба зазначити, що навіть партсекретар роззявив рота на таку державну заяву. Правда, не гріх признати, що Надежда Спиридонова становила собою непоганий об'єкт і за нею варто було вести очима. І фігура, і хід, і постава, і ноги — варті гріха, і лице

гарне, може, дещо зарізке, але цікаве — і не українське. Її волосся мало кольор спеченого і біліючого на сонці льону, але брови і вії були значно темніші, а її сірі очі часами мінялися в блакить північного неба, хоч гарні, та холодні. Все таки Спиридон любив свою дружину і не скривав цього, аджеж «ми діти великого со-ветського народу». . . !

Її прихід занепокоїв його злегка. Він знав її дуже добре. Вона не приходила б сюди, якби це не було потрібне. Відправив бригадира Веткова із завтрішніми завданнями і пішов напроти дружини. Навколо них не було нікого, робітники збирали свої знаряддя біля виходу з палацу і там чекали на свого старшого, коментуючи ноги і приманливі бедра його дружини, дивуючись, що у них ще й сліду на дитину немає.

— Щось сталося, — спокійно ствердив Спиридон, ставши перед Надеждою.

— Так.

Їх очі зустрілися, і їм не треба було слів.

— Пращенко.

— Так. Його викликали сьогодні четвертий раз. Пішов туди майже п'яний. Білогруд дав знати, що нічого досі не виявив, але плете дурниці і може виявити ціле звено. Він п'є без стриму. Пам'ятаєш, ляпнув тоді, а хтось доніс, з цього дня його й кличуть.

— Знаю, знаю. Пожди на мене, попрощаю людей.

В її очах був неспокій, але він передав їй свою впевненість і свою силу. Як завжди, як з першого дня зустрічі в далекому північному місті. Дивилася за ним, як він роздав останні інструкції на наступний день і помалу пішла туди. Сторожі зачинили за ними ворота палацу, і вони пішли обидвоє вгору, до площі Ленінського Комсомолу. Ще заки досягли зупинки автобуса, що з пересідкою завезе їх до хати, на Дарницю, вона озвалася.

— Що буде з цього всього. . . ? Я лякаюся за нас. . . часами.

— А дощу і снігу також лякаєшся?

— Не говори так. . .

— Говорити треба. Це наше життя. Це життя, що має якусь ціль, якийсь зміст. Тя

Свята справа. І я тобі щось скажу тепер. Таких, як ми, вже багато і кожного дня їх стає більше. Це пекло слабих убиває, але міцних гартує. А слабі ніколи мети не досягнуть, їх нам не треба.

Вона усміхнулася злегка до нього, кинувши очима, що тепер сяяли блакиттю і теплом.

— От, як говорить простий бригадир. . . Як професор.

— Вчимося, ні? Вчимося думати, працюємо, перед нами все життя і ще яке життя! — він її завжди підбадьорював, коли меланхолійна фінська натура її померлої матері проявлялася у неї в задумі. І вона його за це любила, ах, як вона його любила за це і за інше. . .

На зупинці вона цілком змінилася. Навіть її голос неначе з іншого горла виходив. Різкий, натуральний російській мові, якою вони тепер говорили про звичайні, буденні речі. Хтось в густій юрбі пасажирів нарікав українською мовою, що в місті годі м'яса дістати, хтось прилучився до цього нарікання російською мовою — і чи не весь автобус загомонів на тему матеріальних нестач. Аж залунав над цим голос водія:

— Застановіть критику, громадяни! Синя шапка видніє на зупинці!

Зі зрозумінням справи вміть замовкли розмови, і тільки найближчі виявили своє приязне ставлення до вусатого шофера. На зупинці Дружби Народів Спиридон залишив свою дружину і пішки подався на Пирятинську вулицю. Загорілися вже вуличні ліхтарні, хоч ще над заходом темно багрилося небо, прощаючи сонце ще одного дня. У провулку, між двома кам'яницями, Спиридон пристанув, закурюючи папіроску. Проходили вулицею прохожі, нічого підозрілого не було. Стереженого однак Бог стереже, нагадував собі завжди Спиридон і ніколи, ніколи не багателізував противника. Викуривши папіроску, подався провулком на сусідню вуличку і зник у темному коридорі підтоптаного дому. Внизу, в пивниці, жив старий Семенів, вірний робітник широкої сітки інформаторів. Він інформував широко і докладно, не пропускаючи повз своєї уваги нікого — за малими винятками. Спиридон звітався з ним, розпитав про здоров'я його і його дружини, спитав, чи пише син з Афганістану, старший сержант танкових військ, і дав йому коротку інструкцію та рештку п

У нього була власна хата, активістам давали державні позички на малий відсоток, і йому цілком легко було її сплатити при його зарібках. Таких хат було багато навколо, в робітничій дільниці Дарниці, але хата Спиридона мала ще свої таємниці, яких інші не мали. Три великі кімнати, власна лазничка і простора добра пивниця, де завжди стояли дзбанки кислого молока, що його Спиридон любив зараз же на другому місці після своєї Наді, і розумно збудована стіна, що її Спиридон раз жартома назвав «наше вікно на світ Божий» — і так це «наше вікно» й залишилося в їх домашній говірці. У вітальній кімнаті висів кольоровий портрет Леніна і обабіч нього теперішній президент Союзу — і Дзержинській. Портрет останнього завжди викликував питання у партійних товаришів, що їх часами гостив у себе Спиридон.

— Зачем Дзержинській. . . ?

— Я шаную людей, котрі точно знають чого хочуть і знають як це зробити, — пояснював Спиридон, і в цих словах не було ані крихітки неправди, байдуже з якого боку барикади їх слухати. Не диво, що КГБ прихильно віднотувало цей факт у «ділі» Спиридона і раз вже пропонувало йому перейти спеціальний вишкіл, від якого Спиридон відмовився тільки при допомозі партійних зв'язків. Це не значило, що КГБ йому не могло це запропонувати вдруге, і тоді вже важче буде відмовитися, про що дуже добре знав також Спиридон і приготував на цю можливість не тільки себе, але й дві особи, що мусіли це знати.

Надя чекала на нього вже з вечерею, з невідступною склянкою кислого молока і тим світлом в очах, що говорив її мужеві більше, як всі пестливі слова могли б колинебудь висказати.

— Ти зварила курку. . . ? Відкіля ти її дістала?! Адже в місті. . .

— Пам'ятаєш, як нас послали з банку помагати збирати овочі у радгоспі Революції? Я поробила знайомства — і сьогодні був в місті директор Спірідонов і. . .

— Ти його стережися, він колишній кагебіст, і він на тебе має охоту!

— . . . і він каже, що він, мабуть, твій брат. . .

— Ну, курка невинна. Це українська курка, навіть як її кацап привіз.

— Смакує?

— Смакує, але якщо ти думала мене куркою підкупити. . .

— Василю!

— Я хочу тільки сказати, що мене підкуплювати не треба, бо я не знаю, чи зможу докінчити цю порцію. . .

— Василю!!

Ніхто із знайомих не впізнав би в Надії ту сувору, офіційну Надєжду, яка російською мовою, без сліду якогонебудь акценту, простувала догори по соціяльній драбині цієї держави, що вже позбулася останніх прикрас своїх революційних декорацій і показала повністю свою неприховану імперіяльну наготу. Василь Спиридон любив її не тільки як особу, але любив її також за те, що в ній він знайшов собі життєвого друга — хоч дружба не була йому в цій хвилині в голові, коли він ніс Надю із слабнучим протестом з її боку через поріг їх спальні. Засміявся тихо до себе самого, пригадавши, як їхнє перше ліжко в цій новій хаті, із новими меблями, зламалося разом з ними першої ж таки ночі! Але вони не перестали любитися і серед руїн поламаного мебля, і тільки наступного дня Василь взявся до роботи і зладив своїми руками нове ліжко, яке вже з того часу не зрадило їх ні разу і в найбільш гарячих хвилинах.

— Чого ти смієшся? — шепнула з-під накритих його цілунком уст. Він розказав їй про свій спогад, але вона слухала тільки одним вухом. Їх лиця горіли, в її голові шуміла молода кров, і її рамена обійняли його цупко, а все єство неначе пірнуло в бурхливу хмару теплого забуття. Може, тому вона тужила так за цими короткими хвилинами, що в їх час вона справді й самотньо була собою, без гри, без надуми, без безперервної уваги на кожне слово, кожний рух, кожну реакцію.

Так вона і вснула в обіймах свого чоловіка, з слідом усміху на устах і вдоволенням спокоєм у всьому єстві. Василь пролежав біля неї ще з півгодини, опісля обережно підвівся, щоб її не розбудити, зодягнувся і тихо, на пальцях, залишив х

дон відмітив це із признанням: вчиться до вступних іспитів, на університет нелегко тепер дістатися, якщо батько не партійний. . .

Обійшов навколо цей дім прилежними вуличками, ніде не за примітив нічого незвичайного (а він мав око й інстинкт на такі речі) і, нарешті, прийшовши від провулка, тихо відкрив хвірточку до невеликого саду та підійшов стежинкою до просторої веранди. Є чи нема?

Є. На білому тлі стіни, в сутінках, куди не сягала жадна вулична лампа своїм світляним колом, виднів темніший масив постаті, повітря навколо насичене було приємним запахом турецького тю-тюну. Спиридон прийшов і присів на найвищому східці, отак на крок від невеликого крісла, що в ньому коливався звільна об'єкт його нічного проходу.

— Не спиться вам? — тихо привітав його господар.

— І вам не спиться, бачу.

Мовчанка. Спиридон усвідомив, що десь далеко озвалася серед ночі собачка, тонким дзявкотом. Але навколо було затишно, спокійно.

— Думки не дають спати. А що вас ганяє поночі, не второпаю.

— Ваші думки не дають і мені спати, от що.

— Те-те-те. Не підбріхуйте, я не дама підтоптана. Вам і таким, як ви, не потрібно таких, як я. Наш час — це не час інтелекту, це час брутального насилля, знущання, ну, що я буду починати знов про те саме. Старечі навички починаються у мене. Ви молоді, перед вами барикади. Ще римляни говорили: інтер арма сілент музе. . . бачите, я знов своє.

Спиридон не бачив у темряві очей господаря, але знав, що зустрівся з ним зором.

— Щоб ми пішли на барикади, нам треба знати слово, велике слово. Оце ваше завдання. Написали дальші сторінки. . . ?

Тишина. Дим з люльки розійшовся міцніше. Десь, на вулиці, подальше, прошумів мотор авта.

— Щось із двадцять. І який ефект. . . ?

Спиридон тихо засміявся.

Хмарка диму з люльки досягла Спиридона. Господар куриє тепер інтенсивно.

— Це нерозумно. Вся наша історія сповнена хуртовин. Козацьких повстань. Гайдамаків. Партизан. А ось немає солідного національного зрозуміння, що потрібно спіймати стихію і вдягнути її в однострій продуманого пляну, піднести температуру не одним спалахом, але терпеливим, рівномірно розкладеним вогнем, щоб загорілося всюди і нараз, щоб розгубилася пожежна сторожа і щоб не стало гидрантів з урядовою водою. . . От, чого нам потрібно.

Спиридон відчував, що такі слова віщують бурю, неначе б вона тільки за обрієм, тількищо не видно її. . .

— А що, ви думаєте, ми робимо. . .? — сказав тихо, з глибоким переконанням, як професійний спец, як бригадир, що знає свою роботу з усіх кінців часу і простору.

Тишу після цих слів розмішав своїм шумом літак, блимаючи червоними світлами над великим містом. Шум втих, і тільки у зоряному небі ще блимали його лампочки, доки і вони не зникли за нічним обрієм.

— Не повірю, аж побачу. Якщо побачу. Я знаю наш нарід. Гайдамацький нарід. Героїзм і слава, але на короткий час. А потім зневіра і знесилення. Як в танці. Гопак — це наш символ. Бура руху і краси, аж очі вилазять з лоба і серце мліє дивитися. А опісля. . . змучені, знесилені, охлялі. Знаєте який шмат дороги можна б промаршувати енергією одного гопака. . .?

Пізніше, Спиридон заховав жмут задрукованих ручно сторінок і подався додому із важкими думками. І затиснув зуби, до болю. Праця, — от що.

Вже другу ніч проспав Аркадій Шепіль на своїй київській квартирі. Розбудився ще як на світ збиралося, своїм звичаєм, і, вдягнувши на себе штани, пішов босий до лазнички, на кінці коридору. Навколо тихо, всі ще спали у великій камениці, і лазничку він знайшов пустою, цілком для себе, як і вчора. Але, як і вчора, не було теплої води, та для Аркадія це не була причина до нарікання. Фізично загартований не тільки відбутою військовою службою, але й власними зусиллями, він радо купався у холодній воді, до чого привик ще у військових казармах Омська. Лихо тільки в тому, що мило важко розмивалося у холодній воді, але на це можна знайти раду, якщо розтирати його енергійно, з притиском, аж шкіра стає червона, як на сонці. Вмивався саме під душем завзято, коли із скрипотом відкрилися з коридора двері, а зараз же опісля дверцята його переділу — і він витріщив очі, автоматично накриваючи свою наготу обидвома долонями.

— Куди ви. . . — почав, але різкий голос перебив йому, і туга баба взялася під боки.

— Ви що, з ума зійшли?! Люди сплять, а ви товчетея, що чути аж внизу?! — заверещала російською мовою Зіна, жінка завбуда Петухова.

Аркадій не знав куди подітися із своєю наготою, і злість його взяла.

— Ви наробили більше гамору вашим криком, як я купіллю, — відгукнувся зіритовано цією самою мовою, — і як вам сюди заходити без дозволу?! Не бачите, що я купаюся?!

Вона глянула на нього згори вниз і знизу нагору, докладно і річево. Аркадієві стало таки неприємно. Ну, хоч би міг досягти рушника, а то задалеко!

— Що ви купаєтеся, це я бачу, бачу зовсім добре. . . але ж ви весь будинок розбуджуєте! Це воспрещено!

— Ким заборонено? Що це ви, самі з ума зійшли? Купатися не

можна? Я плачу гроші за мою квартиру! І йдїть тепер геть, бо складу заяву на вас!

— Заявленіє?! Какое заявленіє?! Що ви стоїте голі передо мною?! Безстидні! Хоч би накрилися!

— Слухайте. . .

— А у вас, о-так, хороша фігура, спортсменская! — її очі знов проходили тими районами його тіла, де Аркадій найменше хотів їх бачити. Баба нарешті вийшла, кинувши на нього очима ще у дверях, і він злісно закінчив купатися, витерся одним з двох куплених вчора в спецкрамниці видавництва рушників, надягнув на себе штани і побіг до своєї кімнати. На диво, там застав він оцю саму бабу.

— Ну, яким правом. . .

— Не безпакойтесь, я можу всюди заглянути, за порядком значиться. . . Ви самі, у вас девишок нет?

— А яке вам діло. . .?!

— Не вольнуйтеся. Я тільки так питаюся. Хлопець ви молодий, все у вас на місці, якже так, без девишки. . .?

Аркадій мимоволі приглянувся їй ближче. Ну, туга вона, збудована, як танк. Скільки їй років? Може, сорок? Ні, не сорок ще, а чорт її знає. Пазухи грудей, як дві дині, ніяк не в його смак. І лице у неї тверде, незугарне. А очі світяться, як у собаки. Ну куди їй. . .?!

— Слухайте, громадянко, ви мною не займайтеся і не турбуйтеся. Я не скажу сьогодні вашому чоловікові, що ви тут були у мене, але. . .

— Чоловікові? Який з нього чоловік? От, з вами то можна щось зробити, а мій Сергей хіба до мітли ще добрий. . .!

Аркадієві злість перейшла, йому хотілося сміятися. Що за дурна історія! І то на світанку, ще всі сплять!

— Вам як на ім'я? — питала вона

і говорила цілком до речі: — Я вам можу робити вечері, за невеликі деньгі, я умію добре варити, що ви на це?

— Подумаємо, — заявив Аркадій і нарешті закрив за нею двері, ще й перекрутив ключ в замку. Потряс головою і, скинувши штани, сів біля відкритого вікна і розклав зшиток із своїм писанням. Свіжий ранішній подув линув у його легені, і він хотів бачити світ в рожевих красках, писати собі про те, що забажалося, працювати і жити, він же молодий, а вже на власних ногах, із майбутністю перед собою!

Вибив з пам'яті сцену із Зіною і, коли прийшов час їхати до праці, зодягнувся, залишив краватку дома і розклав ковнір чистої сорочки по-молодечому, та вибрався до тролейбуса. На недалекому аеропорті зрідка присідали або стартували літаки, і Аркадій зробив для себе помітку, що ростівське летовище куди більш активне. Дивно, Київ же — столиця другої, по кількості населення, республіки Союзу, а зв'язок зі світом не надзвичайний. В дисциплінованій лінії дійшов до тролейбуса, але водій вигукнув, що «давольно, места больше нет!», кондукторша закрила двері і треба було чекати наступного. Правда, тролейбус прийшов скоро, і тепер Аркадій дістався туди легко, в тролейбусі було ще мало людей. За п'ятикопійкову монету дістав звичайний квиток і пройшов далше, щоб зробити місце наступним пасажиром. Збоку озався знайомий голос.

— Сідайте, поїдемо разом.

Оглянувся, здивований. Хіба не. . . ? Таки вона. Не показав по собі, як йому стало приємно, обмежив свій вітальний усміх до мінімуму, не сів біля неї, бо саме підійшла літня жінка і він віддав місце їй, але станув цілком близько, ніби й не спостерігши, що їх коліна обтовкалися за кожним порухом тролейбуса на нерівностях вулиць.

— Ви живете в цій околиці? — спитав чемно, з приязним інтересом.

— Ну й ви також, — озвалася до нього у відповідь, з-поміж яних кучерів, що околювали її гарне лице нерівномірно, зачесані більше на правий бік голови.

Невідомо, чи гарна поява Лени, чи також і струнка постать Аркадія, чи так вони вкупі разом, викликали льокальне в часі і просторі зацікавлення серед юрби пасажирів навколо.

— Слиш, маладой челавет, ви как то культурно. . . виглядаєте, не знаєте ви також і культурної мови. . .?! — задиркувато впало питання зліва від Аркадія. Він спершу ніби на мент застиг. Якби був сам, не реагував би, хоч — логічно — якби був сам, ні з ким би не розмовляв і не було б цього питання. Але присутня була ця гарна, прегарна дівчина. . .!

Тому Аркадій оглянувся помалу, неначе з надумою, поки в коло його зору не попав об'ємистий добродій з шкіряною течкою в руках. Коротко пострижений, рижий, аж, може, й рудий, з тисячею веснянок на лиці і самовпевненим виглядом у всій своїй поставі. Навколо помалу втихали розмови.

— Якщо культуру мови міряти її стариною і красою вислову, то ви, добродію, говорите тільки діалектом, і то навіть не московським. Певно, Калуга, ні?

Ніщо ніколи не лютить росіянина більше, як вказати йому на брак культури взагалі чи брак чогонебудь, але культури зокрема.

— Ви сами гаваріте хахлацкім язиком. . . і ви мені хочете говорити про культуру?! — це було сказано піднесеним тоном, і розмови ще більше вмовкли.

— Ви мене образили, добродію, і я міг цього сподіватися, розвідавши ваш позем культури. Дозвольте не перебивати мені більше, — з цими словами Аркадій відвернувся від нього, назад до Лени. Та міцна рука вхопила його за рамя і повернула насилу до себе.

— Ви себе не представляєте. . . що ви ображуєте великий русскій народ! Ви себе повели як. . . буржуазний український націоналіст!!

Аркадій злегка поблід. Своєю рукою він взяв руку напастливого пасажирів і, хоч на вид нічого не зробив, цей

бою. Пасажири розступилися охоче, і Аркадій дав себе повести, не спостерігши, що за ними коло замкнулося цупко, і рижий добродій, погрожуючи всім і вся, даремно старався пробитися з тісного гурту. Тролейбус саме пристанув на своїй першій зупинці на бульварі Шевченка, і Лена потягнула Аркадія за собою не тільки на зупинку, але й в гущу прохожих, що з усіх усюдів і у всіх напрямках поспішали до праці.

Аркадій зорієнтувався, де вони.

— Це ж не наша зупинка ще, чому ви. . .

— Пізнати, що ви десь аж з Ростова! — гнівно сказала дівчина. — Вам хочеться воювати з КГБ. Ви не бачили, хто це був? Адже на лиці написано, ясно і чітко! Що ви йому зробили, що він так закричав з болю?!

— О, це такий маленький трюк. . .

— Який може вам коштувати десять років в Сибіру, знаєте?! Це вам не Ростів, це Київ! — вона була ще схвильована, і Аркадій не міг розібрати, чи вона на нього просто лиха, чи вона зібралася йому на допомогу. . .?

— Звідкіля ви знаєте, що це було КГБ? Він же в цивільному, звичайний кацап, як кажуть у нас, в Ростові, і. . .

— Аркадію Шепіль, — глянула на нього розіскреними, зіритованими очима. — У Ростові вам, може, ніхто й такої завваги не зробить, але тут Київ! Ви ще не розумієте. . .?

— Так Київ — це Україна! Якже це так, у вас навіть відповісти як слід нахабі не можна? — здивувався цілком щиро.

— Саме тому, що це Київ і Україна, Аркадію, навчіться тримати язика за зубами! Вони тільки й ждуть на таких мудрагелів, як ви! Тюрми переповнені такими спеціалістами від культури. . .!

Вони йшли тепер в тіні дерев бульвару і попід будівлею універмагу «Україна» оминули площу Перемоги та зай

зашарілося, аж ще більше пояснили волоски на її чолі в контрасті кольорів.

Вже мовчки виїхали на третій поверх і там вони тільки двоє вийшли з підойми. Коли за ними закрилися двері і навколо не було нікого, Аркадій простягнув до неї руку.

— Нас ніхто ще не познайомив, хоч ви знаєте моє прізвище, і я знаю тепер ваше. Аркадій Шепіль, це я, тобто. Скажіть мені тепер тільки одне: якщо тут, у Києві, така ситуація, нащо друкується наш журнал українською мовою. . . ?

Вона помалу вийняла свою руку з його сухої долоні, на мить здивована, як такий ніжний дотик міг спричинити стільки болю рижому кагебістові в тролейбусі.

— Товаришу Шепіль, вам треба ще багато вчитися. Тримайте очі і вуха відкриті, лекції самі прийдуть до вас. Ми всі тут у дуже великій школі. А тепер. . . будьте.

Він стояв і дивився їй услід. Якесь дивне почуття охопило його єство, і він не знав ще навіть, що таке з ним сталося, не то, щоб його якось розумно назвати.

На своєму столі застав, як звичайно вже тепер, коректорські шпальти і зразу ж взявся до праці над ними. Цим разом це був переклад промови генсека КПСС, виголошеної на двадцять восьмому з'їзді партії в Москві, два місяці тому. Текст не цікавив Аркадія, і він робив коректуру автоматично, коли відкрилися двері і заглянув Микита Поштар.

— Товариш Максимов вас хоче. Сейчас.

Аркадій саме закінчував останню шпальту і, зібравши весь матеріал, передав його Микиті, а сам пішов східцями два поверхи вище, «до неба», як говорили між собою «нижчі» працівники.

Редактор Максимов саме видавав якісь інструкції своїй секретарці, але вона запримітила прихід Аркадія і привітала його своїми бистрими чорними очима. Інструкції закінчилися і

малий «Запорожець». Завжди дивно було Аркадієві, що Запорожці, його особисті герої, мали спільного із нікудишнім советським автом, але це був один із фактів життя, і на цьому він і зупинився. За кермою авта побачив Микиту Поштаря і його, вишкірені в усміху, білі зуби.

Досі Максимов розмовляв з ним російською мовою. Тепер, в авті, перейшов на українську. Аркадій вчився, вчився всього — і скоро.

— Як вам припав до вподоби наш головний редактор? — спитав Максимов, ніби знехотя.

— Я зіпрів, як косар, на цій розмові, — признався Аркадій. — Він українець, наш. . .

Максимов спершу кинув очима наперед, на шофера. Мотор гудів міцно, годі щось чути на цю віддаль. Тоді повернув голову до Аркадія і зустрівся з ним зором. Аркадій вперше як слід подивився у змучені бурі очі редактора.

— Так, — з надумою сказав Максимов. — Українець. — І щойно хвилинку пізніше додав тихіше, по надумі: — Але не. . . наш.

Аркадій засвоїв атмосферу цих слів цілковито. І зрозумів її без решти. В цьому Максимов упевнився, заки повернув своє лице в другий бік, на вулицю. Аркадій усвідомив, що Максимов розкрив перед ним велику частину своїх таємних думок, очими словами: «але не наш. . .» Це треба вміти оцінити — і Аркадій відчув приплив симпатій до цього чоловіка.

— У нього добре враження про вас, — озвався Максимов. — Він стоїть за приплив молодих сил до журналу.

— Він виглядає ще молодий також.

— Йому п'ятдесят шість років. Він виглядає молодше, це правда, але він вже не молодий, він старший за мене на повні два роки.

Аркадій не вірив своїм вухам. Максимов виглядав на сімдесят! Як це можливо, щоб він мав тільки п'ятдесят чотири і у нього таке вже

таря — є одним із стовпів журналу. Може, в майбутньому знайдеться нагода поговорити, наблизитися, і. . .

Його думки перервав Максимов.

— Перед нами сьогодні нелегке завдання. Я хочу, щоб ви писали звіт про зустрічі та з розмов. Мене і вас призначено бути присутніми при всіх дебатах, і це велике відзначення. Йдеться про те, щоб викликати добре, прихильне враження в читача до цих розмов. Тому добре слухайте, робіть собі записки і завваги та міркуйте, як це написати. Це ваше перше велике завдання і треба, щоб ви виконали добре.

Аркадій вислухав, подумав і не втримався.

— А що, наколи ці розмови. . . не будуть такими, щоб викликати добре враження в читачів. . . ?

Максимов сидів непорушно, задивлений перед себе, неначе не чув. А опісля помалу повернув лице до молодого літератора. В очах редактора світилися вогні, що заперечували його старий вигляд.

— Тоді ви напишете так, начебто вони були позитивними, — сказав.

— Значиться. . . писатиму неправду?

— Писатимете соціалістичний реалізм, — спокійно заявив редактор.

— Реалізм. . . ?

— Хіба ви цього не чули? Це все навколо нас — це ж соціалістичний реалізм. Треба так і писати, — в очах редактора тепер жевріла іронія.

Ніколи і ніде не відчував полковник Аксаков такого самовдоволення як тоді, коли він знаходив хвилину часу, щоб стати у своєму вікні і розглядати панораму площі Богдана Хмельницького і її глибину, з виходами на вулицю Постишева і вулицю Калініна з перспективою площі цієї ж назви та кругозором, в якому наліво видно було позолочені бані Софійського заповідника-музею, а направо — низка урядових установ аж до Будинку Вчених. В центрі панорами — пам'ятник великого гетьмана України, або, як висловлювався Аксаков у своєму товаристві, «пам'ятник хакла, що зробив велику роботу для Росії». Тут, перед його очима, жив центр Києва, столиці другої республіки Союзу, столиці колосального простору, найбагатшого в Європі, з берегами Чорного моря на півдні, заселеного роботящим народом, якому геній Леніна наказав працювати, працювати і працювати — і не думати.

Тут відчував полковник Аксаков велич держави, що там держави — велич імперії! Тут відчував він силу і владу своєї посади, тут відчував він, що ця велика країна, ця республіка керується ним і такими, як він, тут виконується величезна праця шістдесяти мільйонів мурашок — для слави і величі його рідної Росії. Тут корені її могутності і її мрій про опанування всього світу. Полковник Аксаков вірив свято, що до цього прийде. Росія бо міцна, об'єднана, росіяни слухняні і дисципліновані, надхнені духом великої місії у світі, і всі вони — патріоти сво

з кривавими ножами в руках, на вулицях і площах, серед пожарів і чорних димів, у куряві хуртовини, серед плачу і крику мордованих без пощади. . .

Блиск аналітичної думки: кого вони мордують? Кого ріжуть так без милосердя. . .? За ким шукають розгукані гарячою червоною кров'ю маси?

Холодна крапля поту спливала серединою його плечей. Дрібні крапельки холодного поту на чолі і під носом. Аксаков немов проснувся із своєї візії. Вийняв хустину і обер пiт з чола та з лица. Тільки неприємна вологість на плечах, де сорочка на мить прилипла до хребта. Ні, це неможливо, щоб ці покiрні маси, позбавлені провідної кляси — про що подбало КГБ — могли вчинити щось таке нечуване. Неможливо. Адже всю республіку КГБ тримає у своїй контролі. Десятки тисяч сексотів приносять сотні тисяч інформацій кожного дня. Півтора мільйонна партія наглядає чуйно за всім, що діється навколо неї. Чотиримільйонний Комсомол! А де дружинники? Міліція: міська, залізнична, заводська, фабрична, нарешті ж — армія?

Ні, це неможливо, щоб ці розгублені, запрацьовані, півголодні і не зодягнуті як слід маси, які кожного дня мусять журитися, де дістати хліба і чи буде взагалі кусок м'яса. . . Ні, це неможливо. Ця республіка опанована без решти, цілковито, абсолютно.</

Коли ж число пропавших пістолів зросло небезпечно, міліція мусіла їх здати в магазини. На місце пістолів видано рушниці. Рушницю так не заховаєш, як пістоль, з рушницею нелегко втекти. Таке було рішення.

І що? Почали пропадати рушниці. Спершу мало, а далі ця торгівля оживилася. Міліціонер вип'є надто багато, або дадуть йому випити — і за рушницею слід застиг. Міліціонера карають, але рушниці не відбереш. Куди діваються ці рушниці, хто їх має, хто їх пильнує — і на що?!

Знов цей неприємний наворот іритації і крапля холодного поту. Якщо б так однієї ночі всі ці пістолі і рушниці з'явилися, ось, наприклад, у Києві, що тоді. . .? Танки і гармати, катюші і ракети, атомові бомби і літаки не допоможуть. Це проблема людини проти людини. Але їх, цих інших людей, тут мільйони, а. . . росіян тільки сімнадцять відсотків. Відношення погане. Українців вивозять, засилають, арештують і убивають. Але українці народжуються, у них більше дітей, як у росіян, так, неначе б росіяни змучилися вагою своєї імперії і, заживши в достатках, запевнених державою, захотіли користуватися благим і добрим життя — самі для себе! Державна статистика признала, що азіяти помножуються скоріше від росіян, але ж ця статистика також збрехала, що росіяни і українці разом народжуються мало. А це не так. К

якщо вона прийде. . . хто знає сьогодні, що тоді станеться. . . ?
Чи буде час на те. . . ?

Аксаков сів за своїм столом і скривився, коли відчув, що сорочка таки прилипла до плечей. Із глибокої шухляди витягнув пляшку Столічної і потягнув з неї добрий гарячий ковток. Приємна легкість розійшлася від шлунка по грудях і всьому організмі. І думка: маси п'ють сивуху, і що більше п'ють, то краще для режиму, але добру горілку має тільки КГБ. Взагалі, все, що найкраще, має КГБ. Аксаков ніколи не жалів, що вибрав цю кар'єру, хоч були неприємні, погані хвилини. На вишколі, убиваючи арештованого. . . Аксакову попався вірменин. Молодий був, гордий. Оборонявся добре, але Аксаков тоді був вже вишколений, також молодий і міцний. До сьогодні пам'ятав, як схопив він молодого верховинця у свої рамена, скрутив ним за приписами близької боротьби і підірвав його голову вгору і дозад. Закричав молодий вірменин, прочуваючи щось погане, і Аксаков пам'ятав до сьогодні, як захрустіли ламані кості в карку живої людини. І як пруживе молоде тіло зразу ж охляло в його раменах і висунулось з їх обіймів, як безвладний мішок картоплі. . .

Це не був приємний спогад. Але це було потрібне. Це була цеглина у фундаменті імперії. Це мусіло бути

Аксаков злегка кивнув головою, і Коробков зайшов енергійно, випрямився, стукнув зап'ятками. Чекав. Аксаков втішався великим респектом серед своїх підвладних, і ступінь генерала не був вже від нього далеко. Генерал Сребнів нездужав, мабуть, у нього був пістр'як печінки, і зміни прийдуть невідклично.

— Ну? — кинув злегка Аксаков.

— Крупчак визнав, що хтось сказав йому, коли їх били, таке: якби ти не був українець, зарізав би, як безрогу. Пильнуйся, брате, бо буде тобі лихо. Осенко не пам'ятає докладно, але і він чув щось подібне. Доматов такого не чув. І з ним погано. Ніж порізав йому внутренності, і кинулася гангрена. Він не вийде з цього. Пчелкін мав сім ударів ножем, один з них зачепив артерію під серцем.

Аксаков сягнув по свої папіроски, показав Коробкову крісло і, витягнувши собі запашну єгипетську папіроску, кинув пачку капітанові. Блакитний димок спіралею звівся над головою полковника, поки закурював капітан. Обидва димки помалу потягнулися до напіввідчиненого вікна.

— Ви ні з ким не говорили про це? — радше ствердив, як спитав, Аксаков.

— Вона мертва. . .

— Її чоловік, — Аксаков глянув критично на свого капітана, і Коробкову стало ніяково, що не подумав сам. Хотів щось додати, затерти погане враження, але під зором Аксакова змовчав.

— Думати треба, — повчив його полковник. — Ми маємо діло із противником розумним. Ви не знаєте змісту рапортів з. . . — не доказав думки і помалу задусив рештку папіроски у попельничці. — Але я знаю. Поставте навколо Худича сітку. Молоду бабу, товаришів до горілки, звичайно. Якщо це організація, а я впевнений, що це організована робота, тоді ми мусимо пролізти досередини. У вас людей досить?

— Досить.

— Але досі ви не мали успіху.

— Таваріщ палковнік, ви знаєте випадок із Похмурим. . .

— Знаю. Та це не може нас зупинити. Якщо наш противник готов складати жертви, ми також мусимо бути готові. . . на смерть.

Добре тобі говорити, — подумав Коробков. Тут, на високій посаді, у безпечних мурах легко говорити про жертви. Але треба було бачити Похмурого, коли його знайдено в парку Шевченка на світанку, майже три місяці тому назад. Справи не розголошено, але Коробков Похмурого бачив.

— Ідіть і працюйте. Зусиль

На летовищі у Борисполі — святочний настрій. На щоглах мають парадно напереміну прапори РСФСР і УССР, перші — червоні із золотими буквами та емблемами серпа, молота і зірки, другі — із емблемами і блакитним поясом під червоним полем. Довгі шнури міліції в гранатових одностроях і між ними розкинуті в зелених одностроях із блакитними шапками пацани з КГБ. Народу точно, як передбачено, десять тисяч. Більше не можна було нагнати, бо втрачає продукція по фабриках Києва. Хоч і вакаційний час, стоїть велика група дітей, але не в українських національних строях, а в темних штанцях та спідничках, у білих сорочинках і блюзочках з червоними хустками на шиях. Напереді двоє дівчаток з одним хлопчиною з китицями квітів у руках. Оподалік — духово оркестра київської міліції. Над летовищем тиша, весь рух спинено, всі літаки чекають в повітрі далеким колом навколо столиці України.

До великої групи журналістів, кореспондентів і репортерів київських та навколишніх газет і журналів підступили й Максимов з Шепілем. Максимов вітався із знайомими, знайомив їх з Шепілем, і розмови на цьому вривалися. Окремо стояло велике біле авто київської радіостанції і побіч нього два вантажники телебачення. Монтери саме переводили останні проби із світлами і прожекторами.

йому уявилося, що уряд України повинен виглядати цілком інакше. Люди повинні бути високі, кожен для себе окремий індивід, шиї тверді, сухі постаті повні авторитету, от як, наприклад, громада козацьких старшин в опері «Хмельницький», що її ставили кілька років тому в Ростові. Далєбі, ці актори з ростівського театру краще репрезентували б велику Україну. . .

Мотори ТУ-104 гуділи вже над самою землею, над довгим асфальтовим посадом. Ще хвилина — і ось вже важкі гумові колеса зойкнули в зустрічі з шорстким ґрунтом, аж два чорні димки виприснули з-під них дозад. Літак помітно приставав і вже цілком помалу повернув у сторону вітального місця. Вкортці прислуга підкотила рухомі сіддці, і коли велика машина Аерофлоту зупинилася, сіддці підїхали туди, де саме відкривалися двері літака.

З літака стали виходити люди. На диво, Шепіль подумав, що вони цілком подібні до тих, що зібралися їх тут вітати. Такі самі вайлуваті постаті, такі самі налиті шиї і такі самі короткі у них ноги. Не міг розпізнати нікого з них. На чільних портретах Союзу цих обличчя не було. І біля нього озвався тихо Максимов: «Третій ешелон». Шепіль глянув збоку на редактора, але Максимов вже вийняв свій нотатник і робив перші записки

— Таваріщі, керівництво великої партії Советського Союзу і уряд нашої «великої родини» прислали нас сюди, до вас, із самими важливішими справами. Самі важливіші завдання покладено до «ісполнення» українській республіці. . .

— Ви знаєте стенопис? — здивувався тихо Максимов. Шепіль притакнув рухом голови. Його рука бігала по блокноті справно, залишаючи за олівцем покручені, круглясті і вихруваті значки, рівнобіжно із текстом вітання.

— Хто є цей. . . товариш? — спитав тихо Шепіль.

— Другий заступник міністра хліборобства. Союзного міністра. . .

Достойник з Москви саме закінчував своє коротке слово.

— . . і ми, таваріщі, гідно і зусильно виконаємо доручення Центрального Комітету і Політбюра, щоб іще більше піднести потугу Саветскаго Саюза. Да!

Тепер до мікрофонів підступив голова Ради Міністрів республіки. Шепіль відчув, що хоч непомітно, увага всіх газетярів ніби загострилася.

— Таваріщі, — залунало російською мовою, — дозвольте мені вітати наших дорогих і любих гостей, представників Центрального Комітету і Політбюра, сотрудників самого товариша генерального секрет

